د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط

عبدالباري جهاني

په افغانستان کی چی هر وخت د ترقۍ، تغییر او تنویر کلمات یادېږی نو داعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کی به هیڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره د هغه په اندازه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونۍ مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصری کولو او پر مخ بېولو سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکه د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چی زیاتره په احساس افاده کېدله. خو لکه څرنګه چی بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږی، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نېکو احساساتو او سپېڅلي مینی هم هغه وخت وپوهېدل او هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکی پسی تویولې چی هغه د دوی او د خپل ګران هیواد له تودې غېږی څخه، چی ده د جنون ترسرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لیری تللی وو، او نور یې د بیرته را ستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس دپاره مړ سوی وو، او هغه ژبې چی د ده په یاد وګرېدلې، د ده د ارمانونو دښمنانو وار په وار غوڅې کړې.

اعلیحضرت امان الله خان، چی په نړۍ کی د وخت د تر ټولو ستر استعماری طاقت په مقابل کی د سر پورته کولو او د جنګ داعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروښ استقبال کړی او دغازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پر مختګ سره د هغه د لېونۍ مینی په ګناه د کافر او لاټي په نوم له ملکه وشاړه. خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکه د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له امله د لنډې مودې د پاره بند سول. او د دې اغتشاش سره ګواکي د اماني نهضت کمبله ټوله سوه. خو افغان اولس د شلمی پېړۍ په وروستیو لسیزو کی د دوهم ځل داخلی جنګونو تر پیل کېدلو پوری ، د ترقۍ او پرمختګ پر لور ، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.

افغانستان د برټانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کی داسی هیواد وو چی سړی یې د خپلو تقریبا ټولو ګاونډیو هیوادونو څخه وروسته پاته بللای سی. سواد د نشت په اندازه وو، او خلکو به حتی خپل خصوصی او کورني لیکونه په مُلا لیکل او لوستل. او د ژوند د تقریبا ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وه. راډیو وجود نه درلود او د یوه ښار څخه تر بل ښار پوری د سفر کولو دپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې .مطبوعات د نشت په اندازه وه. د اعلیحضرت امان الله خان د پاچاهي په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د امان افغان په نوم ورځپاڼه او په وروسته کي څو نوري محدودي دولتي او مستقلي ورځپاڼي خپریدلې. دا ورځپاڼي هم یوازي په پایتخت او لویو ښارونو کي، هغه هم یوازي محدودو باسوادو، خلکو لوستلې. خلکو، په عمومي صورت، د بازار په اوازو ګوزاره کوله او چی څه یی اوریدل هغه یی منل .اعلیحضرت امان الله خان حتی د اطلاعاتو وزارت نه درلود. ځکه ده فکر کاوه چی د ده نیت څرګند دی او د اصلاحاتو په هدف او ګټور توب یی ټول وګړي پوهیږي .خو خبره هغسي نه وه. د اصلاحاتو دښمنانو د هیواد خلکو ته د ده پیغام نه یوازي نه رساوه بلکه په غلط ډول یی ور رساوه. اعلیحضرت امان الله خان غوښتل چي د ۱۹۲۱، ۱۹۲۴ او ۱۹۲۸ کلونو د لویو جرګو غړي او وکیلان به د ده پیغامونه د خلکو تر غوږونو ورسوي خو هغوی زیاتره ده او د ده اصلاحاتو ته وفادار خلک نه وه او چی خپلو سیمو ته ستانه سول خلک یی د خپل پاچا پرضد وپارول.
لیون پولادا ص ۱۵۵

Ketabton.com

اصلاحات

ډیر کسان فکر کوي چی د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات له وخت څخه مخکي وه، ځکه نو خلکو او محافظه کارو عناصر د هغوی په مقابل کی عکس العمل وښود او بالاخره د ده د پاچهی د سقوط سبب سول. په داسي حال کی چی، په لومړي سر کي، د هغه د ځینو اصلاحاتو ډیر تود هرکلی وسو او د ټولني د پرمختګ او عمومی همکاری د زیاتولو لپاره ډیره ګټور ثابت سول. د هغه د اصلاحاتو مخالفینو او هغو لیکوالانو او مورخینو چی د ده د مخالفو رژیمونو تر تاثیر لاندي یي لیکني وکړې، یوازي هغو اصلاحاتو ته ګوته ونیوله چی د افغانستان محافظه کارو عناصرو او د ټولني عنعنوي او بیسوادو خلکو ته نا بلده او د منلو وړ نه وه. د مرحوم میرغلام محمد غبار په شمول، هغو منورینو چي د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو له نهضت څخه یی باید په کلکه دفاع کړې وای هم د هغه او د هغه د اصلاحاتو په برخه کی یو ډول مبهم نظر ورکړ. ډیرو مورخینو او لیکوالانو د اصلاحاتو د ناکامی ډیر لوی علت د امان الله خان اشتباهات او ځینی تلواري او بې وخته حرکتونه بللي دي . په داسي حال کي چي د هغه ځینی ناکاره او نا اهله ملګري، ځیني نامرده انډیوالان او حتی ځیني خاین عالي رتبه حکومتي مقامات د اماني نهضت په سقوط کي د هغه تر اصلاحاتو لوی رول لري.

اعلیحضرت امان الله خان ځیني داسي اصلاحات اعلان کړل چي اصلاحي نهضت اصلا د هغوی د عملي کولو لپاره پیل سوی وو او که ده له ځان سره ښه او ریښتوني ملګري لرلای، ښې او پر وخت مشورې یی ورکړي وای او اصلاحات سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عملي سوي واى ښايي نهضت له سره ناكام سوى نه واى. په اجتماعي برخه كي د انسانانو خرڅول كيدل او رانيول منع اعلان سول او د ټولني، په تيره بيا هزاره ګانو، له خوا يى تود هركلى وسو. بيګار يى منع كړ او يوازي د سړكونو جوړولو لپاره، چي د ټولني هر فرد ته يى ګټه رسيدله، بيګار او وړيا كار حتمي وبلل سو. د لومړي ځل لپاره يى د ټولني د هري برخي لپاره منظم قوانين وضع كړل. د اداري فساد د له منځه وړلو په برخه كى اكثر اقدامات يى هم ګټور وه او هم يى تقريبا د ټولو خلكو له خوا هركلى وسو. د مالياتو ټول سسټم يى له سره تنظيم كړ او حكم يى وكړ چى ماليات بايد د جنس په توګه نه بلكه په نغدو پيسو واخيستل سي .اضافي ماليات يى، لكه د ملكې د سرغوړي، لغو او غيرقانوني اعلان كړل. د افغانستان لپاره لومړنى كلنى بودجه يى، چي تر دغه وخته پوري چا نه پيژندله، منظور كړه. د حكومتي باقياتو سسټم يى، چي د يوه سړي او حتى د هغه د اولادونو ژوند يى تهديداوه، له منځه يووړ. مركزي او ولايتى شوراګاني يى، چى ځيني يې انتخابي او ځيني يې انتصابي وې، منځته راوړې. له خارجي هيوادونو سره يى ډيپلوماتيک اړيکي ټينګ كړل او افغانستان يى تقريبا په ټولي نړى وپيژاند. د قبايلي خانانو، درباريانو، او د شاهي كورنۍ د ليري خپلوانو او سردارانو خاص امتيازات او تنخواګاني يى لغو كړې. د مخابراتو او ارتباطاتو پراخي پروژې يې تر كار لاندي ونيولې. نوي سړكونه يى جوړ كړل، زاړه سړكونه يى ترتيم كړل، د ټلفون او ټلګراف خدمات يى پراخ كړل، د پوستې سسټم يى بهتر كړ او افغانستان د پوستې د بين المللى ټولني غړى سو، پلونه يى اباد كړل او د افغانستان د ملكي هواګرځني لومړنى پروګرام يى پيل كړ.

اعليحضرت امان الله خان، له خپلي لومړۍ ځوانى څخه، په دې پوهيدى چى د ده د هيواد د وروسته پاته والي يو لوى علت بيسوادي او له نړۍ څخه بيخبري ده. كله چى قدرت ته ورسيدى، له هغي لومړۍ ورځي يې د ټولني د تعليم او تربيې د سسټم بهتر كولو ته ملا وتړله او د خپلي پاچهى تر پايه پوري يى د اصلاحاتو تر بلي هري برخي دغي خواته زياته توجه وكړه. ليون پولادا ليكي په دي كي هيڅ شک نسته چى د هغه په اجتماعي اصلاحاتو كي د تعليم او تربيې په برخه كي اصلاحات تر ټولو مهم وه. نه يوازي د ده له خپله نظره بلكه د ټولني د راتلونكي لپاره هم. د ده له نظره د تعليم او تربيې د اهميت اټكل له دې څخه كيدلاى سي چي د ده د پاچهى به وخت كي د تعليم او تربيې مډال تر ټولو ملكي او پوځي مډالونو مهم وو. د اوسني افغانستان د مشرانو ټول نسل په مستقيم او غير مستقيم ډول د امان الله خان د تعليم او تربيې د سسټم محصول دى. كه امان الله خان د تعليم او تربيې په برخه كى ابتكارونو ته توجه نه واى كړې او د ښووني او روزني د ودي او انكشاف جرأت يى نه وكړى ننني افغانستان به د عصري كيدلو په لاره كي تر نن ورځي ډير كلونه شاته پاته واى. يوشى چي نه په ډيرو پيسو تر لاسه كيدلاى او نه په زور د چا لاسته ورځي هغه تعليم يافته او روزل سوې بشري قوه ده. پولادا ص ۸۹

د افغانستان په تاريخ كي هيڅ پاچا او مشر د هيواد له ښووني او روزني سره، نه له ده نه مخكي او نه له ده څخه وروسته، دومره ليونى او ريښتوني مينه ښودلې ده.هغه په كال ۱۹۲۵ كي كندهار ته د خپل پنځه ديرش ورځني سفر په ترځ كي پخپله ښونځيو ته ولاړ، د ښوونكو تعليمي سويه يې وكتله، له شاګردانو څخه يې پوښتني وكړې، د حاضرۍ كتابونه يې وكتل د دايمي غير حاضرانو په باره كى يې ، چي شمير يې ۱۸۹ تنو ته رسيدى، له حكومتي مامورينو څخه تحقيقات وكړل .شاګردان او د هغوى مشران يې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران يې پنځه پنځه روپۍ جريمه كړل. هغوى ته يې د ښونځيو د تاسيسولو او عصري تعليم او تربيې د هدفونو او ګټو په باره كي مفصله وينا وكړه او دا يې هم ورته وويل چي كه په راتلونكي كي د هغوى اولادونه ښونځيو ته حاضر نه سي نو دوى ته به سختى سزاوي وركړي. حاكميت قانون ص ۴۴

اعليحضرت د مذهبي او ژبني تبعيض د له منځه وړلو په منظور حكم وكړ چي پښتانه، فارسي ژبي او هندوان دي، چي تر دغه وخته يې په جلا جلا ښونځيو كي درس وايه، ټول په يوه ښونځي او ګډو ټولګيو كي سبق وايي. هغه دغه راز حكم وكړ چي لومړنۍ زده كړي د ټولو افغانانو لپاره حتمي او جبري دي. هغه كتاب ص ۴۵

اعليحضرت امان الله خان كندهار ته د خپل سفر په ترځ كي، تقريبا هره ورځ، له سل ګونو او حتى زرګونو خلكو سره ناستي درلودې. د جمعې د لمونځونو امامت يې پخپله كاوه او په ويناو كي يې د نورو ملى مسلو ترڅنګ، پرعصري ښووني او رزوني باندي، چي د هري ټولني د پرمختګ اساس دى، هر وخت ټينګار كاوه. هغه پخپله يوه وينا كي وويل چي ځيني ملايان او سپين ږيري، په پټو سترګو او پرته له دې چي زموږ د ښونځيو په پروګرام يې ځانونه خبر كړي وي، هغه چټي او بې‌ځايه بولي. هغه پخپله وايي چي د جمعې په ورځ يې په خطبو او په ښار كي د ګرځيدلو په ترڅ كي له خلكو سره د ښونځيو د ګټو په باره كي خبري وكړې. هغو شاګردانو ته يې چي په ښونځي كي يې غير حاضري نه كوله نغدي پيسې په انعام كي وركړې. ۱۳۰ تنو شاګردانو ته يې چي تازه ښونځي ته شامل سوي او د ده له حضور څخه تير سوي وه نغدي پيسې وركړې او هغه شاګردان يې چي غير حاضري يې كوله جريمه كړل. هغه كتاب ص ص ۵۰-۵۱

اعليحضرت امان الله خان، د هيواد د سختو مالي ستونزو سره سره، د ښووني او روزني خواته ځكه ډيره زياته توجه واړوله چي په دې پوهيدى چي د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعليم يافته كسانو ته ضرورت لري. هغه ښوونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

روزنه جبري کړه او په عامو ځایونو کی یی اعلانونه وکړل چي ټول خلک مجبور دي چي خپل ماشومان ښونځی ته واستوي او حکومتي مامورینو ته یی خبرداری ورکړ چی که خپل ماشومان په ښونځي کي داخل نه کړي نو ښایی جریمه سي او هم ښایی له وظیفې څخه برطرف کړل سي. هغه دغه راز د منځنیو او لوړو زده کړو د شاګردانو د تشویقولو په منظور هغوی ته په میاشت کي یوه لږه اندازه پیسې ورکولې او تر یوه حده یی د هغوی د جامو غم خوړ. ګریګوریان ص ص ۲۴۰-۲۴۱

اعلیحضرت امان الله خان، د ملایانو او حضرتانو د پروپاګنډونو او تبلیغاتو په خلاف، چي ویل یی امیر د هغوی ماشومان بهر ته لیږی او هغوی په بهرنیو هیوادونو کي کافران کوي، بهر ته د لیږل کیدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختي څارني لاندي نیول. کله چي به شاګردان بهر ته لیږل کیدل هغوی مجبور وه دا ژمنه وکړي چي روژه به نیسی، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي. کله چي عیسوي شاګردان کلیسا ته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لګیا سي نو افغاني شاګردان باید د خپلي عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي.
شاګردانو ته ویل کیدل چي د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن شریف احکام په کلکه رعایت کړي. شاګردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه. که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای هغه بیرته هیواد ته را غوښتل کیدی. د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري وړې ډلګی سره یو تن لیږل کیدی او هغه به، وخت په وخت، مقاماتو ته خپل رپوټ ورکاوه. ګریګوریان ص ص ۲۴۲-
۲۴۳

اعلیحضرت امان الله خان په دې پوهیدی چي د امان افغان په نوم یوازینی جریده، چي د سراج الاخبار ځای یی نیولی وو، نه هر وخت د افغانستان ټولو ولایاتو ته لیږل کیدلای او نه د اطلاعاتو په ترلاسه کیدلو کي د خلکو تنده ماتولای سي. هغه د خپلي پاچهی په لومړیو شپو ورځو کي یوازي د آزادو مطبوعاتو تحریک پیل نه کړ بلکه یو مطبوعاتي انقلاب یی راووست. د مطبوعاتو په ساحه کي یی داسي اور ولګاوه او داسي رڼا یی خپره کړه چي تر نن ورځي پوري یې چا د بیرته خاموشولو توان نه دی پیدا کړی. د لومړي ځل لپاره، خلکو ته، د هیواد په تقریبا ټولو ولایاتو کي، پر خپل حکومت باندي د انتقاد کولو زمینه برابره سوه؛ خلکو ته د انتقاد کولو او نظر څرګندولو جرأت ورکړه سو او په انصاف سره ویلای سو چی که دغه منور پاچا نه وای ازاد مطبوعات به ، خدای خبر، چي کله او څرنګه پیل سوي وای. په کال ۱۹۲۰ کي په جلال اباد کي اتحادمشرقي په خپرونو پیل وکړ او په هماغه کال په هرات کي د اتفاق اسلام په نوم اخبار له چاپه راووت. د افغانستان په شمال کي د بیدار په نوم اخبار او په مزار شریف کي د اتحاد اسلام اخبار خپروني پیل کړې. په کال ۱۹۲۱ کي په بغلان کي اتحاد بغلان، په کال ۱۹۲۲ کي په قطغن کي اتحاد خان آباد، په کال ۱۹۲۱ کي په کندهار کي طلوع افغان، په کوهستان کي ستاره افغان په خپرونو پیل وکړ. په کال ۱۹۲۳ کي په کابل کي د حقیقت په نوم اخبار له چاپه راووت او په هماغه کال د انیس په نوم ورځپاڼي په پښتو ژبه خپروني پیل کړې. ګریګوریان ص ۲۴۵
اعلیحضرت امان الله خان ملي یووالي ته، چي د ترقی او سمسورتیا بنسټ دی، ډیر ښه متوجه وو او تل به یې په خپلو ویناو کي د ملي یووالي تبلیغ کاوه. د افغانستان په تاریخ کي ښایی ډیرو لږو پاچاهانو د ملي وحدت له تبلیغولو سر دومره څرګنده علاقه ښودلې وي. پاچا امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کي د جمعې د ورځي په یوې خطبې کي وویل" هر څوک چي په افغانستان کي اوسیږي، له استثنی پرته، افغان بلل کیږی او د دې هیواد ټول اقوام مسلمانان دي. د هیچا لپاره دا وړ نه ده چي له اسلامیت او افغانیت څخه مخ واړوي او په خپل قوم ونازیږي. د خپل قوم ل امله ځان تر نورو ممتاز وبولي او که څوک قومیت تر اسلامیت لوړ بولي نو د هغه ایمان حتما کمزوری او عقیده یې سسته ده"...
له ښووني او روزني، اصلاحاتو، عدالت، ډیموکراسی او د ښځو له حقوقو سره د اعلیحضرت امان الله خان مینه د هغي وینا څخه ښکاري چي اروپایی هیوادونو ته د سفر د پیل په وخت کي یی په کندهار کی له خلکو سره د خدای په امانی کولو په ترڅ کي کړې ده. هغه وویل :لومړی خو زه د خدای تعالی او د هغه له پیغمبر څخه راضي او مشکور یم. بیا نو په داسي حال کي چي اوښکي مي په سترګو کي دي، غواړم تاسي ته ووایم ټولو هغو شیانو ته چي تاسي اشاره وکړه هغه خو لومړی خدای تعالي او دوهم تاسي پخپله کړي دي. زه د خدای تعالی شکر اداکوم او له تاسي څخه مننه کوم او له خدای تعالي او تاسي څخه د نوري مرستي غوښتنه کوم .بهر ته زما د سفر کولو هدف تاسي ته د ګټي رسول دي. زه غواړم داسي نوي شیان ستاسي لپاره انتخاب کړم چي موږ یی اوس نه لرو... ده خلکو ته وویل چي له هیواد سره مینه ولری، له خپلي خاوري څخه دفاع وکړی او دا په یاد ولری چی تاسي ټول یو ملت یاست. ده وویل پاچا د امر کولو حق نه لري. دا حق چا له منځه وړی دی؟ ما له منځه وړی دی. ځکه چی خدای تعالی وایی چي موږ باید له خلکو سره سلا مشوره وکړو. نو زما نصیحت ته غوږ ونیسی او هیڅ وخت د یوه دیکتاتور پاچا د لاندي ژوند مه کوی. خرافات پرستي مه کوی. د مثال په توګه ځینو بیخبرو ملایانو تاسي ته د مذهب ځنځیرونه اچولي دي. دوی تاسي ته د مذهب په باره کی غلط معلومات درکړي دي، او تاسي یی غولولي یاست. تاسي باید هغه څه ومنی چی خدای تعالی او د هغه پیغمبر امر درته کړی دی. تشي د ملا خبري مه منی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه راز درته وایم چې تاسي باید د خلکو ترمنځ توپیر ونه کړی. تاسي ټول یو هیواد او د یوه بل ورونه یاست. زه غواړم په دغه برخه کي ستاسي رایه واخلم. او ټولو خلکو سمدستي لاسونه پورته کړل. زه دغه راز درته وایم چی له خپلو میرمنو سره ښه سلوک وکړی. له هغوی سره بد مه کوی ځکه چی دوی هم خدای تعالی ته امید لري، بشر دی او حقوق لري. تر یوې ښځي زیاتي مه په نکاح کوی ځکه چي تاسي یی ساتلای نه سی. تاسي باید خپل ماشومان ښونځیو ته ولیږی. تاسي باید خپل ماشومان د زده کړو لپاره بهر ته ولیږی. خپله ټوله شته مني د خپلو ماشومانو په ښوونه او روزنه ولګوی. ما چي هر څه درته وویل هغه د خدای تعالی او د هغه د پیغمبر احکام دي .سټیوارټ ص ۳۲۰
کندهار ته د سفر په ترڅ کي د خلکو په منځ کي د هغه له یوې وینا څخه ښکاري چي حکومتي اداري ټولي په فساد کي ډوبي دي. هغه ته اداري فساد له ډیرو پخوانیو وختونو څخه په میراث پاته سوی وو او د ده لپاره ګرانه وه چي په یوازي سره یې د دې مهلک اجتماعي دښمن ریښې ایستلي وای. هغه خلکو ته په وینا کي وویل چی ما د خپل مظلوم او نیستمن رعیت د سر او مال څخه د ظالمانو او تیري کونکو د لاس لنډولو لپاره نظامنامې جوړي کړې. خو څوک په هغه عمل نه کوي او یا سم نه دي ورباندي پوهیدلي. حاکم د خلکو هستي د ځان بولي او وایی چي خلک باید رشوتونه ورکړي او میلمستیاوي ورته وکړي. ملا وایی خلک باید هغه ته خیراتونه ورکړي او څوک یې باید له حلواخوریو څخه را ونه ګرځوي. کاتب وایی له خلکو څخه پیسې اخیستل د هغه حق دی. قاضي فتوا ورکوي چي د خلکو د دعوو د فیصله کولو په وخت کي چي له هغوی څخه هر څه وغواړم هغه ماته حلال دي. حاکمیت قانون ص ۸۴
اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا د هیواد د عصري کولو او پر مختګ لپاره په هره برخه کي ژور اصلاحات پیل کړل او له بلي خوا، په یوازي سر، د خپلو ټولو مخالفو ملایانو، روحانیونو، خانانو، فاسدو او رشوت خورو مامورینو او داړه مارانو او قاتلانو په غیږ ورغی. هغه فکر کاوه چي که یو زړه ور او وطن پالونکی مشر له جدیت څخه کار واخلي نو غلا، فساد او بې امنیتی ته خاتمه ورکولای سي. په داسي حال کي چي تر څو پوري د غلا او بې امنیتي علتونه له منځ ولاړ نه سي یوازي د داړه مارانو په نیولو او په سزا رسولو کار نه کیږي .اعلیحضرت امان الله خان د کندهار د سفر په خاطراتو کي لیکي چي د کندهار امنیت په دې اندازه خراب سوی وو چي که ما ګناه کارانو ته سزا ورکړې نه وای نو امنیت به نه وای راغلی. بالاخره مي د مفسدینو په سزا رسولو او وژلو بنا وکړه او څو ورځي مي د قصابانو په څیر قصابي وکړه. په زړه کي مي وویل چی زه کندهار ته د کار لپاره نه بلکه د قصابۍ لپاره راغلی یم. تر څو چي په څو ورځو کي مي کندهار له اشرارو څخه پاک کړ او ښار آرام سو او په ټول ښار کي نه لوی او نه کوچنی غل لیده کیدی. اعلیحضرت امان الله خان ټول هغه ظالم خانان، چي دی یحیی خان د مثال په توګه یادوي، په سزا ورسول او ځیني یې اعدام او قتل کړل چي د خپلو ځانونو د ساتلو او دښمنانو د ځپلو لپاره یی غله او داړه ماران ساتلي وه .حاکمیت قانون ص ۲۲۴
د افغانستان په تاریخ کي به هیڅ مشر د خپلو خلکو سره دومره له نیژدې نه وي کښینستلی او دومره د زړه له کومي مینه به یې نه وي ورسره کړې. اعلیحضرت امان الله خان خپل سلطنت د هیواد د اکثریت مظلومانو او غریبانو باله اود کندهار خلکو ته د خپلي هغي وینا په ترڅ کي چي د پچي په اساس یې د عسکري خدمت د ښیګڼو په باره کي ورته کوله وویل” ټول په دې پوه سی چي زما سلطنت د خان او ملا، ملک او مخورینو سلطنت نه دی. بلکه زما حکومت د عاجزانو، غریبانو، کروندګرو او کسب کارانو د ژوند د ښیګڼو دپاره دی. او په هره وسیله چي کیږي د افغانستان د عام ملت د سمسورتیا او خوښیو لپاره به خدمت کوي .څرګنده خبره ده چي کله ټول ملت آرام او خوشاله وي نو خانان او د نفوذ خاوندان به هم ورسره خوښ وي. نن غرمه که څه هم چي څوک به نه وي پوهیدلي چي ما ولي ډوډۍ ونه خوړه خو علت یې دا دی چي ما ولیدل چي تاسي ټول په چمن او د باغ پر سړکونو باندي د جرګې په انتظار ناست واست. او ستاسی خانانو او مشرانو د سلامخانې په برنډه کي ستاسي په مخ کي پر چوکیو او میزونو باندی ډوډۍ خوړله. ما چي دا حال ولیدی نو په زړه کي مي وویل چي زما دي زهر سي! چي ستاسي په مخ کي ډوډۍ خورم” حاکمیت قانون ص ۹۳
اعلیحضرت امان الله خان په کندهار کي د خپلو ویناوو په ترڅ کي څو ځله د خرقې شریفي بست ته، چي غلو او فراریانو به پناه پکښې اخیستله، اشاره وکړه او وې ویل چي د خرقې شریفي حریم د مسلمانانو د عبادت دپاره دی. هغه د قاتلانو او داړه مارانو، چي د خدای او بنده ګانو پر حقوقو یې تیری کړی دی، د پټیدلو ځای نه سي کیدلای. دغه راز یې په هغو روحانیونو ملنډې ووهلې چي ویل به یې له آسمان څخه د دښمن الوتکه په یوه پف را غورځوي، د خاینانو توپونه په چف بندوي او د ماشین ګنو ګولۍ په تف بندوي. ده وویل چی زمونږ پیغمبر چي د هغه له رویه ټول کاینات پیدا سوي دي له دښمن سره د توري په زور جنګیدی او په جنګ کي یې مبارک غاښ شهید سو. نو دې روحانیونو دا قدرت له کومه کړ. دا خبري که څه هم چي د شریعت له مخي سمي وي خو په دې برخه کي د بیسوادو عوامو لپاره د ملا او پیر خبري، چي دوی له وړوکوالي عادت ورسره نیولی وو، ډیري مهمي او پرحق ښکاریدلې او د ده پر منطق یې غوږ نه سو نیولای .هغه کتاب ص ۸۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزي او عکس العمل

اعليحضرت امان الله خان په داسي يوه وروسته پاته ټولنه کي اصلاحات پيل کړل چي په هره برخه کي يی کار ته ضرورت درلود. په افغانستان کي اميردوست محمد خان، امير شيرعلي خان، د اميرامان الله خان نيکه امير عبدالرحمن خان او د ده پلار اميرحبيب الله خان هر يوه په خپلو وختونو کي پوځي، اداري، مالي، صنعتي او کلتوري اصلاحات راوستلي وه. نه يوازي د جدی عکس العمل سره مخامخ سوي نه وه بلکه لا يی هرکلی هم سوی وو. خو د امان الله خان اصلاحاتو له هغوی سره توپير درلود. د هغه اصلاحاتو انقلابي بڼه درلوده او د ټولني هره برخه يی په نظرکي نيولې وه. د افغانستان په څير يوې وروسته پاته ټولنه کي دغه راز اصلاحاتو قوي مرکزي حکومت، غښتلي او وفادار پوځ، قوي مالي بنسټ او منابعو او د اصلاحاتو طرفدارو يوه يا څو ګوندونو، تبليغاتي او تنظيمي قوت، ته ضرورت درلود. د اعليحضرت امان الله خان سره په دې ټولو لازمو وسايلو کي تقريبا يوه هم نه وه. د ښووني او روزني په شمول، د هغه تقريبا ټول اصلاحات انقلابي وه. که يی د ځينو تود هرکلی وسو نو د ځينو سره يی له لومړۍ ورځي مخالفت څرګند سو. که امان الله خان خپله ټوله، او يا زياتره، توجه د ښووني او روزني او مطبوعاتو خواته اړولې وای او د دې ترڅنګ يی، د هيواد د مالي امکاناتو سره سم، د صنعتي او تجارتي اصلاحاتو ته مخه اړولې وای نو ښايی هم يی د افغانستان د پر مخ بيولو ارمان پوره سوی او هم ښايی د چنداني لوی عکس العمل سره مخامخ سوی نه وای. د ده نيکه اميرعبدالرحمن خان هم په هيواد کی د پيرانو او ملايانو له مخالفتونو سره مخامخ سو. هغه هم د ملايانو او پيرانو امتيازات يا لږ کړل او يا يی له منځه يوړل. حتی د کندهار په خرقه شريفه کي يی د کندهار تر ټولو لوی ديني عالم، ملا عبدالرحيم، په خپل لاس ووژه مګر چا ځکه عکس العمل ښکاره نه کړ چي يو خو يی قوي مرکزي حکومت درلود او بل يی ملايانو ته داسي پلمه په لاس نه وه ورکړې چي هغوی په جوماتونو او کليو کی د هغه پر ضد کار ورڅخه واخلي.

له اعليحضرت امان الله خان سره، د خپل پلار او نيکه په څير، غښتلی مرکزي حکومت او پوځي قوت نه وو. هغه په دغه حال کي هم له ملايانو سره، چي هر ګړی يی له ټولو عامو او بې خبرو خلکو سره تماس درلود او ټولو يې هري خبري ته غوږ ايښود، او حضرتانو سره، چي په سل هاوو زره مريدان يی درلودل، مخامخ سو .که اعليحضرت امان الله خان، چي په ټول هيواد کي يی د غازي په نوم شهرت او محبوبيت درلود، ملايانو ته په لوی لاس د خپل ځان پرضد د تبليغ لپاره پلمې نه وای ورکړي ښايی دونه ژر يی د ده قدرت ته صدمه نه وای رسولې. خو هغه د خپل هيواد د ديني عالمانو او ملايانو د خپه کولو ترڅنګ، چي د هر ډول مترقي اصلاحاتو سره يې مخالفت ښودی، خپل پوځ، چي پلار او نيکه يې په ډيرو خواريو روزلی او تنظيم کړی وو، او ده هم د اصلاحاتو په عملي کيدلو کي، ډير زيات ضرورت ورته درلود، په لوی لاس داسي کمزوری کړی وو، چي بالاخره يی د يوه عادي داړه مار سره د مقاومت کولو او پر شا تمبولو توان نه درلود.

د پوځي جبری خدمت موده يی له دوو کالو څخه دريو کالو ته اوږده کړه. زاړه پوځي قطعات يې، چي ښه روزنه او تجربه يې درلوده، رخصت کړل او ځای يي ځوانانو ته ورکړ. د زړو پوځي قطعاتو عسکرو په مياشت کي شل روپۍ تنخوا درلوده خو ځوانو قطعاتو ته يې په لومړي سر کي د مياشتي دوولس رپۍ وټاکلې او بالاخره يی هغه تنخوا هم په مياشت کي پنځو روپيو ته را کمه کړه. پولادا ص ۷۶ طبيعی خبره ده چي له عسکري خدمت سره د عسکرو او صاحب منصبانو علاقه کمه سوه او پوځ ورځ په ورځ کمزوری سو. ميرغلام محمد غبار، چي په هغه وخت کي ځلمی وو او هر څه يې په سترګو ليدلي دي، هم د پوځ، په لوی لاس، کمزوره کيدلو ته اشاره کوي او وايي چي له پوځ څخه هغه تجربه کار او تکړه کسان چي د استقلال په جنګ کي يی توره کړې وه يا له کاره ګوښه سوه او يا حتی بنديان سول او پر ځای باندي يې نايب سالار محمود سامي او هغه ته ورته کسان وټاکل سول. غبار ص۸۱۱ حتی لودويک آدمک خو لا په دې عقيده دی چي امان الله خان د خارجي يرغل خطر نه احساساوه او فکر يې کاوه چي د داخلي مخالفتونو او احتمالي ښورښونود ځپلو لپاره وړې پوځي قوې ته، چي د هوايی قوې ملاتړ وسره وي، اړتيا لري. ځکه يې نو د الوتکو د اخيستلو په نامه د عسکرو څخه يوه مياشت تنخواوي وګرځولې او هغه تجربه کار صاحب منصبان يې چي لا هم په پوځ کی وه يو په يو له پوځه وايستل. آدمک ص ۸۶

سپه سالار محمد نادر خان د اعليحضرت امان الله خان له دغو پوځي اصلاحاتو او له پوځ څخه د تجربه کارو صاحب منصبانو د ايستلو او ګوښه کيدلو له پروګرام سره ډير سخت مخالفت وکړ. خو محمود طرزي، چي د ترکيې ډير ټينګ طرفدارو او د هغه هيواد د ټولو پوځي اصلاحاتو ملاتړ يې کاوه، د اعليحضرت امان الله خان د نويو پوځي اصلاحاتو ملاتړ وکړ. زاړه او تجربه کار صاحب منصبان د نادر خان په طرفداري ودريدل او ملکي مامورينو زياتره د محمود طرزي ملاتړ وکړ. په دې توګه په کابينه کي لومړنی جدي درز را پيدا سو. پولادا ۱۱۶

د اعليحضرت امان الله خان له پاچهی څخه ايله يو کال تير سوی وو اعتمادالدوله سردار عبدالقدوس خان له کندهار څخه کابل ته د مجددی د کورنۍ دوو مشرانو شمس المشايخ فضل محمد مجددي او نورالمشايخ فضل عمر مجددي ته يو مفصل ليک واستاوه او په هغه کی يې د اعليحضرت امان الله خان د چټکو اصلاحاتو، مشروطه شاهي نظام او خارجه وزير

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي څخه ژوره کرکه څرګنده کړې او د کندهار له علماوو څخه يې غوښتي وه چي د مشروطه نظام د ردولو او د ټولو مشروطه غوښتونکو د ريښو ايستلو او د قتلولو فتوا تر لاسه کړې. د کندهار څليرويشتو ديني عالمانو، اوو تنو قاضيانو او دريو سيدانو د سردار عبدالقدوس خان په غوښتنه يوه فتوا صادره کړه او په هغې کي يې مشروطه شاهي يو مردود نظام اعلان کړ خو د مشروطه غوښتونکو د قتليدلو فتوا يې ورنه کړه. د کندهار عالمانو په هغه فتوا کي دغه راز ويلي وه چي قزلباش د قبلې خواته سجده کوي، د قرآن مجيد تلاوت کوي او د شهادت کلمه وايي. ځکه نو هغوی ټول مسلمانان ګڼل کيږي، له هغوی سره نکاح روا ده او د سر او مال ساتنه يې بايد وسي. حقيقت التورايخ ص ص ۳۸۷-۳۸۹
موږ ګورو چي ملايانو، روحانيونو او د زاړه فکر څښتنو عالي رتبه مامورينو د اعليحضرت امان الله خان د قدرت د لومړيو شپو ورځو څخه د هغه د نظام او اصلاحاتو د مفکورې سره مخالفت پيل کړی وو .اعليحضرت امان الله خان د تبليغاتو لپاره تقريبا هيڅ وسايل په لاس کي نه لرل خو مخالفينو يې هره ورځ، د جوماتونو د ملايانو، امامانو، شيخانو او مريدانو له لاري، خپل د مخالفت آواز تر خلکو پوري، چي تقريبا ټول بيسواده وه، رسولای سوای. د هيواد د عصري کولو په نيت اعلان کړو او روانو کړو اصلاحاتو سره يې وړو او لويو مخالفتونو کرار کرار زور واخيست او، د وطن او ترقۍ د دښمنانو په لمسون، بالاخره د خوست هغه وسله وال پاڅون پيل سو چي څه کم يو کال يې دوام وکړ. په زرګونو سرونه پکښې ورغړيدل، په زرګونو کورونه تباه سول، ښارونه او کلي لوټ سول او هغه په سل هاووزره روپۍ چي بايد د اصلاحاتو د پروګرام په عملي کيدلو لګيدلي وای د خوست او شاوخوا سيمو د ښورښونو په کرارولو ولګيدلې.
په خوست کي د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په مشرۍ ښورښ پيل سو. منګلو او زازيو سمدستي د ښورښيانو ملاتړ پيل کړ. د ښورښ او ناکراريو لمن ډير ژرتر لوګر او غزني پوري ورسيده. په لوګر کي د برکي برک، برک راجان، پل علم ښارونه او کلي چور سول. حکومتي خزانې او جبه خانې د ياغيانو لاسته ورغلې .ښورښ هغه وخت سياسی رنګ واخيست چي د امير محمد يعقوب خان زوی عبدالکريم له هند څخه په پټه ځان خوست ته ورساوه ، له ښورښيانو سره يو ځای سو او ځان يې پاچا اعلان کړ.اعليحضرت امان الله خان له سپه سالار محمد نادرخان څخه وغوښتل چي د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي ل خپل نفوذ څخه کار واخلي. مګر څرنګه چي سپه سالار محمد نادرخان د جنوبي له خلکو سره ښه اړيکي درلودل او هغوی د استقلال په جنګ کي ښه همکاري ورسره کړې وه نو د جنوبي د ښورښ له ځپلو څخه يې معذرت وغوښت او اعليحضرت امان الله خان هم هغه د دفاع له وزارت څخه برطرف او پاريس ته يې د سفير په حيث وليږی. حقيقت التواريخ ص ۳۹۹
د اعليحضرت امان الله خان تقريبا ټولو لايقو جنرالانو او لويو افسرانو د دې ښورښ په ځپلو کي برخه واخيستله. د غزني په جبهه کي د دفاع د وزير مرستيال جنرال عبدالعزير خان، داخله وزير غلام محمد خان او جنرال محمد عمر خان جنګيدل. د لوګر په جبهه کي شاه ولي خان او پخوانی صدارعظم څلوراتيا کلن سردار عبدالقدوس خان او سپه سالار غلام نبي خان چرخي جنګيدل. په ګرديز کي د جنګ وزير محمد ولي خان قومانده ورکوله او محمد صديق خان د علی خيلو پلټني اداره کولې. د کابل والي علی احمد خان په جلال اباد کي د خوګيانيو ملاتړ ترلاسه کاوه. آدمک ص ۸۸
د جنوبي د ښورښ په ځپلو کي د دونه لويو مقاماتو او جنرالانو د برخی اخيستلو څخه ښکاري چي د هغه لمن دونه پراخه سوې وه چي د اعليحضرت امان الله خان سلطنت يې د نسکوريدلو له خطر سره مخامخ کړی وو. دې ښورښ څه باندي نهه مياشتي دوام وکړ. ايله د کال ۱۹۲۵ د جنوري په مياشت کي، په بشپړه توګه، وځپل سو. د دې ښورښ د ځپلو په وخت کي د اعليحضرت امان الله خان د حکومت او پوځ کمزوري ځکه څرګنده سوه چي هغه د خپل منظم پوځي قوت په زور د ياغيانو سره د مقابلې توان نه درلود او د مهمندو، شينوارو، وزيرو، اپريديو او هزاره قومي مليشو څخه يې کارواخيست او د ياغيانو په مقابل کي يې جهاد اعلان کړ .په دې جنګ کي اولس او حکومت ته ډير درانه ځاني او مالي تلفات ورسيدل . تقريبا ۳۵۰۰ کورونه بمباري او وسوځول سول. ۱۵۷۵ تنه ياغيان مړه او ټپيان سول او څلور سوه ښځي او ماشومان د يخنی او لوږي څخه مړه سول. داسي ښکاري چی د حکومتي قواوو تلفات به هم تر دې کم نه وه. د دې ښورښ په ځپلو پنځه ميليونه پونډه ، چي د حکومت دوه کلن عايدات وه، ولګيدل. امير مجبور سو چي د هيواد د عصري کولو ځيني پروګرامونه پريږدي او د خلکو په نزد يې اعتبار ته هم ډيره صدمه ورسيدله. ګريګوريان ۲۵۵
د کال ۱۹۲۵ د جنوري پر ديرشمه ملا عبدالله، چي په حکومتي تبليغاتو کي يې ګوډ ملا باله، او د هغه ملګری ملا عبدالرشيد ونيول سول. عبدالکريم بيرته هند ته وتښتيدی. انګليسی مقاماتو هغه برما ته تبعيد کړ او لږ وخت وروسته يې په رنګون کي ځان وواژه. اعليحضرت امان الله خان د ملا عبدالله او ملا عبدالرشيد په شمول ۵۳ تنه ياغيان اعدام کړل. په سل هاوو نور نيول سوي کسان يې بنديان او تبعيد کړل. په کابل کي د دې لوي بري په وياړ څو ورځي خوښيو اړ جشنونو دوام درلود.اعليحضرت امان الله خان ښايی دې خبري ته نه وي متوجه سوی چي ويني به وينو نه پريولل کيږي او قبايل ښايی خپل وژل سوي خپلوان تر ډيره وخته پوري له ياده ونه باسي او هر وخت د کسات اخيستلو فکر ورسره وي .بله خبره لا دا چي امان الله خان د خوست د ښورښ په ځپلو کي د جرمني او برتانيې له هوايی قواوو څخه کار واخيست. دې کار هم د هغه په مقابل کي د اولس کرکه زياته کړه او هم يې د ملايانو دا خبره ريشتيا کوله چي امير په زړه کي له کفارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره جوړ دی او هغوی يې د ملاتړ لپاره جنګي الوتکي ورکړي دي. دا چي هغه د خپل داخلي بښورښ د ځبلو لپاره د خارجي الوتکو او پيلوټانو څخه کار واخيست او د بښورښيانو سره د مقابلې لپاره يې کافي منظمه قوه نه درلوده او د منګلو او زازيو سره د جګړې لپاره يې د مهمندو، اپريديو او نورو قومونو د اولسي مليشو څخه استفاده وکړه خلکو ته د هغه کمزوري ځرګنده کړه او سړی ويلای سي چي مخالفين به يې د بل ځل لپاره نور هم زړه ورکړي وي.
د اعليحضرت امان الله خان لپاره په کار وه چي د نيول سويو بښورښيانو د وژلو، تبعيدلو او بندي کولو پرځای، يا لږ ترلږه ترځنګ، يې د زيانمن سوي اولس پر سر لاس ور تير کړی او خلک يې خوشاله کړي وای. حتی زيانمن سويو خلکو ته يې رسيدلي تاوانونه جبران کړي وای. په خپلو هغو اصلاحاتو کي يې چي د ده په مقابل کي د خوست د بښورښ علت، يا لږ ترلږه پلمه، بلل کيدلای سوای ژور تغيرات او تعديلات رواستلي وای. د خپلو پوځي قواوو کمزوری او بې نظمۍ ته بايد متوجه سوی وای او د خوست د بښورښ څخه وروسته يې خپله ټوله توجه د پوځ تقويه کولو او عصري کولو ته اړولې وای.
خو له بده مرغه چي يا يې ښه سلاکاران نه درلودل او يا ښايی خپلو مخالفينو او بښورښيانو ته دونه په غوسه وو چي له نرمۍ څخه يې کار اخيستلای نه سو.
اعليحضرت امان الله خان، د دې پر ځای چي خپله توجه د پوځ تقويه کولو ته واړوي او هغه کسان ونازوي چي د ده د حکومت بنسټ او اساس ګڼل کيدلای سو ډير مهم پوځي کسان يې، چي هم يې د خوست د بښورښ په ځپلو کي لياقت ښودلی او هم يې د استقلال په جنګ کي کفايت ښودلی وو يا له مرکز او يا وظيفې څخه ليری کړل .د سپه سلار محمدنادرخان او سپه سلار غلام نبي خان چرخي په څير جنرالان يې په خارج کي سفيران کړل او د سور جرنيل محمدعمرخان ناصري په څير لايق جنرال يې په بنديخانه دننه کړ. طبيعي خبره ده چي پر قوم، وطن او تر قۍ مين امان الله خان به دا ټول کارونه، يا اشتباهات، د هغوغلطو مشاورينو په سلا کړي وي چي له غوړه مالۍ پرته به يې بل هيڅ کمال نه درلود او له هري سلا څخه به يې مطلب د خپلو شخصي ګټو ساتل وه. له بده مرغه چي د قدرت څښتنان او زمامداران معمولا تر ترخو حقايقو او واقعيتونو د خوږو خبرو له اوريدلو سره زياته علاقه لري. د نړۍ په تاريخ کي د هغو مشرانو او حکمرانانو شمير زرګونو ته رسيږي چي د حقايقو پر اوريدلو يې غوږونه کاڼه کړي او د نااهلو سلاکارانو د غلطو مشورو له لاسه د نيستۍ کندي ته لويدلي دي.
ژورناليسټ او ليکوال محی الدين انيس، چي د هغه وخت ټولي پيښي يې د سر په سترګو له نيژدې ليدلي دي وايی چي هر کله به د يوې مهمي پيښي په باره کي خبر او رپوټ د دربار ديوالونو ته نيژدې سو نو پټ لاسونه به را وغځيول او غوږونه به يې پټ کړل. مثلا د مشرقي بښورښ چي زور واخيست ايله رسمي مقامات خبر سول. او چي کله د سقاو زوی د کابل دروازې ته را ورسيدی نو د هغه د حملې د مخنيوي لپاره ترتيبات ونيول سول. د دې بيخبريو تر ټولو لوی عامل د دربار په دننه کي ناست کسان وه. او د بښورښ د دوام او د سلطنت لپاره د معکوسي نتيجې ښندلو علت هم په دربار کي دننه دغه اشخاص وه، چي نه يې غوښتل پاچا، لکه څرنګه چی دی هغسي، په پيښو خبر سي .بحران ونجات ص ۲۳

اداري فساد
اداري فساد د ټولنو له تاريخ سره تړلی دی. هيڅ ټولنه په هيڅ وخت کي له فساده خلاصه نه وه. فساد اصلا يوه اجتماعي ناروغي ده چي علت يې د انسانانو طبيعي حرص او له قدرت سره مينه ده. د فساد ناروغي په ځينو ټولنو کی د نطفې په حال کي وي او وجود يې چنداني محسوس نه وي خو په ځينو ټولنو کي دونه پراخه سي چي په يوه اجتماعي ستونزه بدله سي او ټولنه د نارغی سرحد ته ورسوي. خو که چيري دا ناروغي دونه پراخه سي چي پوليس له غلو او داړه مارانو، مشران له پوليسو، وزيران له مشرانو او پاچا له وزيرانو سره ملګری سي نو په هغه صورت کي نظام د سقوط او ړنګيدلو سرحد ته رسيږي او کله کله خو بشپړي ټولني سقوط ورسره کوي. د بشر په تاريخ کي په سل ګونو امپراطورۍ او نظامونه د اداري فساد له لاسه کمزوري سوي او له منځه تللي دي. افغانستان هم يوه وروسته پاته ټولنه ده. ډيرو فاسدو حکومتونو يو په بل پسې سقوط پکښې کړی او ډير ځله د فاسدو حکومتونو د سقوط په نتيجه کي داخلي جنګونه پکښې پيل سوي او د سل هاوو زرو بيګناه انسانانوويني پکښې توی سوي دي.
اعليحضرت امان الله خان د رشوت، غلا او خيانت سره سخته دښمني درلوده او رشوت خورو ته يې سختي سزاګاني ورکولې. خو له بده مرغه چي شاخوا يې داسي کسانو احاطه کړې وه چي د خپلو شخصي اغراضو په خاطر يې د هغه له پروګرامونو، قوانينو او فرمانونو سره بشپړ توافق ښودی. د هغه زړه يې په دغه توګه په لاس راوړی او د پاچهۍ په ټولو کلونو کي يې له خپلو خلکو څخه ليري ساتلی وو .د هغه بر شاوخوا باندي د دې غوړه مالو درباريانو شمير ورځ په ورځ مخ پر زياتيدلو وو او په پای کي پاچا له خپلو ريښتونو او هوښيارو دوستانو او له خپلو خلکو څخه په بشپړه توګه ګوښه کړ. مورخين د هغه د حکومت د سقوط يو لوی علت د هغه غوړه مال درباريان او پراخ اداري فساد بولي. دلته به بده نه وي چي د مورخ پروفيسر محمد علي، چي هر څه يې د سر په سترګو ليدلي دي، د کتاب يوه برخه را نقل کړو" ... د دغو اصلاحاتو، چي د پردې يا حجاب ليری کيدل هم پکښی شامل وه، يوه مستقيمه نتجه دا سوه چی فساد او رشوت خوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره زیات سول. د حکومت یو متوسط مامور، چي میاشتنی تنخوا یې ایله پنځوسو روپیو ته، چي تقریبا دیرش شیلینګه کیدل، رسیدله، مجبور وو چي خپل ځان، میرمني او اولادونو ته اروپایی جامې واخلي. څرنګه چي د حلالي تنخوا څخه یې دا شیان برابرولای نه سوای نو بیا مجبور وو چي هغه په ناروا وسایلو ترلاسه کړي. په حکومتي مامورینو کی رشوت، اختلاس او غلا عام سول او د دې نویو اصلاحاتو له طرح کیدلو سره د خلکو کړاو زیات سو. د دې نوي زمان او عصر د پیل کیدلو دپاره عجیب او غریب امرونه صادریدل. عادي کسبګر، نانوایان، اشپزان، سکاره والا، اوبن والا او خرکاران ټول مجبور وه چي اروپایی جامې واغوندي او چا چي سرغړونه کوله هغه ته سخته سزا ورکول کیدله. پولیسو ته امر سوی وو چي هغه کسان جریمه کړي چي اروپایی جامې یې نه وي اغوستي او له عمومي پارکونو او باغونو او ښار څخه یې پسي واخلي.

پولیسو به هر ځای ښځې او نارینه تعقیبول او جریمه کول به یې. یو ځل خو یوه سړي په یوه ورځ کي دیرش ځله جریمه ورکړې وه. ډیر خلک له دغه امله د کابل څخه ووتل او ځینو خو بیخی وطن پرېښود. د دې نویو اصلاحاتو په نتیجه کي ناوړه اداره پیل سوه او هغه د ښورښ د پیل کیدلو علت سو. په ټولو ملکي او پوځي څانګو کي فساد روان سو. اکثر مامورین بې تجربې او بې صلاحیته وه او خپلي چوکۍ یې په واسطو، رشوتونو او خپلویو لاسته راوړې وې. د لوړو مقاماتو زړونه یې په پیسو او سوغاتونو ترلاسه کړي وه او هغوی د خلکو پر شکایتونو باندي غوږ.ونه کانه اچول او د بیت المال د پیسو پر چوریدلو باندي یې سترګي پټولې. حکومتي چوکۍ په پیسو اخیستل کیدلې او، پرته له دې چي د چا لیاقت او اهلیت دي په نظر کي ونیول سي، هر چا به چي ډیري پیسې تحویل کړې هغه به ښه چوکۍ ترلاسه کوله. چا به چي پیسې تحویل کړې او چوکۍ به یې واخیستله هغه نو اختیار درلود چي په هر ډول یې زړه غواړي خپلي پیسې له خلکو څخه بیرته ترلاسه کړي. هر ډول چوکۍ خرڅېدلې او هیڅوک د رشوت او سوغاتونو په اخیستلونه شرمیدل او په دې کي د پاچا او حتی د ملکي تر ټولو عالي رتبه مامورین شامل وه. د دې ناوړه اداري په نتیجه کي ټول خلک خپه سول او د حکومت په مقابل کي یې د ښورښ کولو په مساعد فرصت پسي کتل. د هغوی شکایتونو او عریضو ځکه نتیجه نه ورکوله چي ټولي لوړي چوکۍ هغو فاسدو او بې صلاحیتو مامورینو نیولي وې چي د پاچا پر شاوخوا را ګرځیدلي وه، یوازي غوړه مالي یې زده وه ، د پاچا زړه یې خوشاله ساتلی وو او د هغه د خیالي مفکورو ستاینې یې کولې... هغه مامورین چي پاچا ته یې صادقانه او ریښتوني مشورې ورکو لې، سره له هغه چي د اوږده او شرافتمندانه خدمت سابقه به یې درلوده، استعفی کولو ته مجبور سول او په دې توګه د ناوړي اداري لمن نوره هم پراخه سوه او میدان بې ارزښتو او حریصو درباریانو ته خالي سو او نور نو قدرت د هغوی په لاس کي وو "محمد علي ص ۱۰ـ۷

مورخین د اعلیحصرت امان الله خان یوه لویه اشتباه دا بولي چي د خپلي مور سرورسلطان پر خبرو او مشورو یې ډیر غوږ نیوی. په داسي حال کي چي هغه تقریبا بیسواده او ساده ښځه وه او د هیواد ل سیاست څخه بیخبره وه. د پاچا مور تر بل هر چا د خپلو نیژدې خپلوانو سر مینه درلوده او پاچا هم د هغې په سپارښتنه د حکومت ډیري لویی چوکۍ او د افغانستان ډیر حساس ځایونه خپلو بارګزیو ماما خیلو ته وسپارل. کابل د والي محمود یاور او شاغاسي علي احمد به لاس کي وو. کندهار د وزیر عبدالعزیز خان، محمد سرورخان نایب الحکومه او عبدالکریم نایب الحکومه او نیک محمد فرقه مشر په لاس کي وو، مزار شریف او هرات د محمد ابراهیم نایب الحکومه او عبدالرحمن فرقه مشر په لاس کي وو او دا ټول بارګزي او د پاچا د مور سراج الخواتین د کورنۍ غړي او خپلوان وه .جنبش مشروطیت ص ۱۶۳

عبدالرحمن لودین په کال ۱۳۰۴ هجري شمسي(۱۹۲۵) کي د امان الله خان د حکومت پر فاسدو مامورینو باندي د انتقادونو له امله له سختو مخالفتونو سره مخامخ سو او په هغه کال یې مرحوم عبدالحي حبیبي ته ویلي وه چي د دولت دستګاه یو مردار ډنډ دی او هرڅوک چي ور داخل سي لړل کیږي. ځکه مي ځان د فساد له هغه میدان څخه را وایستی . جنبش مشروطیت ص ۱۳۴

اعلیحضرت امان الله خان د خپلي پاچهی په لومړیو کلونو کي د رشوت خوړلو او اداري فساد سره سخت مخالفت وښود او هرات او کندهار ته یې د خپلو سفرونو په ترڅ کي ځیني عالي رتبه مامورینو ته سزاوي ورکړې. خو اداري فساد په ټولنه کي ډیری ژوري ریښې ځغلولي وې او د یوه یا څو تنو په برطرفه کیدلو او په سزا رسیدلو یې چنداني چاره نه سوه کیدلای. هغه د هرات امنیه قوماندان د خیانت په جرم محاکمه کړ، په دوولس کاله بند یې محکوم کړ، د خلکو په مخ کي یې جامې ورڅخه وایستلې او تقریبا سل زره روپۍ یې جریمه کړ. دغه راز یې شاه غاسي محمد سرورخان، چي د اعلیحضرت د مور پلندر کیدی، بندي کړ. پولادا ص ۱۰۹

اعلیحضرت امان الله خان، کندهار ته د خپل پنځه دیرش ورځني سفر په ترڅ کي، د هغه ولایت ټول اداري کارونه پخپله تفتیش کړل. لایقو او صادقو مامورینو ته یې انعامونه ورکړل او رشوت خورو او نا اهلو مامورینو ته یې سزاوي ورکړې. د کندهار د مرافعې قاضي یې په کارونو کي د غفلت، خیانت او له غلو او مفسدینو سره د ملګرتوب په ګناه له قضا څخه موقوف کړ، هغه دولتي مځکه یې چي په غبن یې د ځان کړې وه ورڅخه واخیستله او له ځان سره یې کابل ته ورسره بوت .پخوانی قاضي ملا محمد عثمان خان یې به کارونو کي د غفلت له امله پنځه لس ورځي بندي کړ. د کدني قاضي یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کاره برطرف کړ. حاکمیت قانون ص ۱۵۳ نور یې نو ځینو د ټیټو رتبو مامورینو ته له یوې هفتې څخه نیولې تر دریو میاشتو پورې د بند سزا وټاکله .هغه کتاب ص ۱۵۸
په دې حساب نو د پروفیسر محمد علي دا خبره ډېره بیځایه نه ده چې وایی د امان الله خان د پاچهی په ټوله دوره کې چا ونه لیدل چې یو د لوړې رتبې خاوند څوک دې په سزا رسیدلی وي. په داسې حال کې چې دا حقیقت هر چاته څرګند وو چې ډېرو عالي رتبه مامورینو په پټه د بدنامو غلو او داړه مارانو سره لاس درلود او له هغوی سره په ونډه شریک وه . محمد علي ص ۱۰
مورخ میرغلام محمد غبار، چې د پغمان په زر کسیزه لویه جرګه کې یې برخه درلوده، د اداري فساد څخه شکایت کوي او هغه د امان الله خان د سلطنت د نسکوریدلو یو لوی علت بولي. هغه وایی چې اکثرو وزیرانو او والیانو رشوتونه اخیستل. خلکو د شکایت کولو لپاره مرجع نه درلوده. د لسو کالو په جریان کې هیڅ وزیر، والي او حاکم محاکمه نه سو او بازخواست بیخي له منځه ولاړ. غبار وایی چې ما په لویه جرګه کې ږغ کړل چې تر څو پورې وزیران په قانوني توګه ملي شورا ته جواب ونه وایی او یوازې شاه ته مسول وي ملي شورا خپل مفهوم له لاسه ورکوي. او غلام محی الدین خان ارتي، چې د کابل انتخابي استازی وو، او د جنګي مهماتو د اخیستلو لپاره یې حکومت ته درې سوه زره روپۍ اعانه ورکړې وه، په زوره ږغ کړل چې اعلیحضرته! تر څو پورې چې ستاسې په فساد مشهور وزیران محاکمه او غرغره نه سي په هیواد کې هیڅ اصلاحات امکان نه لري. خو د جرګې د استازو دغه راز چیغو هیڅ ځای ونه نیوی .غبار ص ۸۱۳
مرحوم عبدالحی حبیبي وایی زه په کال ۱۹۲۷ کې په کندهار کې د عبدالرحمن لودین په کور کې ناست وم او هغه د تاج محمد بلوچ سره د خبرو په ترڅ کې شکایت کاوه چې پاچا له خلکو څخه ګوښه سوی او یو دیکتاتور ورڅخه جوړ سوی دی . هغه وویل چې ما له دې رژیم سره، چې د یوې ډلې مغرضو او ناپوهو خلکو له لاسه به فنا کیږي، د حزبي ژمنو له امله همکاري وکړه. او خپلې خبرې مې د پاچا او درباریانو تر غوږونو ورسولې. څرنګه چې چا مې پر خبرو غوږ ونه نیوی نو کابل مې هم پریښود او اوس د کنهار په یوه کوڅه کې په خپل پلرني کور کې ناست یم. مګر تاسې چې د شاه او درباریانو سره اړیکې لری زما له خوا ورته وواياست
گر این مکتب اس و این ملا کار طفلان خراب می بینم
ډېر ژر به داسې ورځ راسې چې نه به زه یم، نه به ته یې او نه به فخر رازي .جنبش مشروطیت ص ص ۱۶۸-۱۶۷
مورخ میرمحمد صدیق فرهنګ د اعلیحضرت امان الله خان په باره کې لیکي چې هغه په لومړي سر کې ډېر ساده ژوند درلود، ډېر زیات کار یې کاوه او د عیش او نوش څخه بیزاره وو، ځکه یې نو په خارج او داخل کې محبوبیت درلود.
فرهنګ لیکي چې هغه د پاچهی په وروستیو کلونو کې ډېر زیات تغیر وکړ. د سات تیرې او فیشن سره یې سخته علاقه پیدا کړه او خپل همکاران یې هم دغه راز ژوند ته تشویقول. د هغوی لپاره په عادي تنخوا د عیش او نوش ژوند کول غیر ممکن وو .کرار کرار یې رشوت خوړلو او فساد ته لاس واچاوه. ګواکې شاه پخپله په غیر مستقیمه توګه خپل همکاران فساد ته تشویق کړل. شاوخوا ته یې غوره مال او نالایق خلک راغونډ سول او د هغو غوره مالیو د ده د تشخیص پر قوه باندې بده اغیزه وکړه. لاره ورڅخه ورکه سوه او د اصلاحاتو په پروګرام کې یې له اصلي موضوعاتو څخه فرعي موضوعاتو توجه واوښتله .فرهنګ ص ۵۵۲ فرهنګ د اصلاحاتو د ناکامیدلو او اغتشاش د پیل کیدلو یو علت د پاچا په مزاج او طبیعت کې دغه منفي تغیر بولي.
اغتشاش
په افغانستان کې په کال ۱۹۲۸ کې یو لوی او عمومي ښورښ پیل سو چې د هغه په نتیجه کې د اعلیحضرت امان الله خان سلطنت سقوط وکړ. د دې ښورښ زیاتره پېره پخپله د اعلیحضرت امان الله خان پر غاړه اچوله کیږي. هغه د خوست د ښورښ ۵۳ تنه مشران او مهم کسان اعدام کړل او په سل هاوو تنه یې تبعید او یا د بندیخانو شومه کړل او کله چې عبدالهادي داوي ورته ویلي وه چې بهتره به دا وای چې دا کسان یو ځل محاکمه سوي او بیا په سزا رسیدلي وای ده په خندا جواب ورکړی وو چې زه خو د امیر عبدالرحمن خان لسمی هم یم. عطایی ص ۱۹۵
کله چې هغه ځان د عبدالرحمن خان لمسی باله نو په کار وه چې تر پایه یا ډېره وخته یې د خپل نیکه له تاکتیکونو څخه کار اخیستی وای او چې هر ډول پالیسي یې غوره کولای پر هغې باندې یا تر پایه یا تر ډېره وخته دریدلی وای. خو ده له یوې خوا د خوست د ښورښ مشران او ملایان تبعید کړل او بلې خواته یې د ښورښ څخه وروسته د پغمان په دوهمه لویه جرګه کې د خپلو اصلاحاتو ډېرې زیاتې مادې بیرته تعدیل کړې. ده ښایی غوښتل چې ګوندې په دې توګه به ملایان او یا د منګلو او زازیو خلک خوشاله کړي. مګر هغوی یې خوشاله نه بلکه ډېر بیځایه زړه ور کړل. ګواکې د څو زرو ملکي کسانو، باغیانو، عسکرو او ځوانانو وینې هسې بیځایه توی سوې او د حکومت دوه کلن عایدات اوبو یووړل. اعلیحضرت امان الله خان د دې پرځای، چې په راتلونکې کې د دغه راز نورو بد مرغو پیښو د مخنیوي لپاره د خزانې بیرته ډکولو، د پوځ تقویه کولو او د اداري بهترولو ته متوجه سي. خزانه یې په بیځایه لګښتونو نوره هم تشه کړه، د پوځ تقویه کولو ته یې تقریبا هیڅ توجه ونه کړه او د ښو او لایقو سلاکارانو په لیرې کولو او بې کفایته او نا اهلو کسانو په مقررولو سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره، په لوی لاس، د فساد پر لور روانه کړه.
محمود طرزي، د خوست له بنورښ څخه لږ وروسته، په کال ۱۹۲۵ کي وويل چي د امان الله خان سياسی قوت ډير سخت کمزوری کيږي. محمود طرزي دا احساس کړې وه چي د امان الله خان د عصري کولو د پروګرام لپاره لازم سياسي اساس نسته. ده وويل چي امان الله يوه ښايښته ماڼی جوړه کړه خو اساس نه لري. که يوه خښته ورڅخه ليري سي ټوله ماڼی نړيږي .پولادا ص ۱۵۴
سپه سالار محمد نادرخان چي، د خوست د بنورښ په ځپلو کي د برخي نه اخيستلو له امله يې، د دفاع د وزير په حيث خپله وظيفه له لاسه ورکړې وه د انګلستان د سفير فرانسيس همفريس کورته ورغی او هغه ته يې وويل چي د امان الله خان اصلاحات به ځکه ناکام سي چي هغه د خلکو د عنعناتو او کلتور سره مخالف دي .ټول خلک فکر کوي چي حکومتي اصلاحات د اسلام مخالف دي او ملايان ځکه له دغو اصلاحاتو سره سخته دښمني کوي. ستيوارټ ص ص ـ ۲۵۴-۲۵۳
سپه سالار محمد نادرخان د انګريزانو د سفير د خوشالولو لپاره هغه ته وويل چي، د برتانيي د امپراطورۍ د دوستی او ملګرتيا پرته، زما په هيواد کي هيڅ ډول پرمختګ ممکن نه دی. هغه کتاب ص ۲۵۵
اعليحضرت امان الله خان په داسي وخت کي د غلام نبي خان چرخي او سورجرنيل محمدعمرخان په څير غښتلو او جانبازو جنرالانو، سپه سالار محمد نادرخان او محمود طرزي په څير هوښيارو سلاکارانو او مشرانو او عبدالرحمن لودين او عبدالهادي داوي په څير پاک نفسو او مبارزو مامورينو او دوستانو څخه مخ واړاوه، او په دې توګه يې د خپل لړزان حکومت ستني نوري هم ولړزولي.
داسي ښکاري چي په افغانستان کي د ژور تحول او پراخو اصلاحاتو، له ستونزو او پيچومو، ډک کار ته اعليحضرت امان الله خان يوازي پاته وو. هغه چي د کار خلک وه هغه يې له صحنې وايستل او هغه چي په صحنه کی پاته وه يا نا مرده او خودغرض ملګري او يا پخپلو کي په جګړو لګيا اشخاص وه، چي شخصي اختلافاتو ته يې د هيواد تر ګټو زيات اهميت ورکاوه. سردار عبدالقدوس خان لومړی سړی وو چي د حضرتانو د کورنۍ په لمسون او سلا يې د کندهار له ديني علماوو او قاضيانو څخه د مشروطيت د نظام پر ضد فتوا ترلاسه کړه او په دربار کي يې د چټکو اصلاحاتو د طرفدارانو او محافظه کارانو ترمنځ درز واچاوه. سردار شيراحمد خان، چي خارجه وزير کفيل، وروسته د ملي شورا ريس او په پای کي د امان الله خان له خوا د صدراعظم په حيث پيشنهاد سو مګر درباريانو يې د مقرريدلو سره سخت مخالفت وکړ، د سردار عنايت الله خان سره ډير سخت مخالف وو او په مقابل کی والی علي احمد خان له سردار شير احمد سره دونه مخالف وو چي ويل هغه بايد ويشل سي او ډير ژر وويشتل سي .ستيوارټ ص ۳۰۲ پخپله سردار شيراحمد خان هم د شينوارو د بنورښ په ځپلو کی منفی رول ولوباوه، هم يې د سقاو له زوی سره همکاري وکړه او وروسته د هغه سلاکار وو او کله چي محمد نادرخان قدرت ته ورسيدی د هغه سلاکار او بيا په تهران کي سفير وو. ګواکي عمر يې ټول په دسيسو کي تير کړی وو. سپه سالار محمد نادرخان او د هغه ورونه د محمود طرزي، غلام نبي خان چرخي ، محمد ولي خان او محمود سامي سره دونه مخالف وه چي اروپا ته يې د اعليحضرت امان الله خان سره د کتلو په وخت کي افغانستان ته د ستنيدلو لپاره د دغو کسانو د برطرفه کولو غوښتنه وکړه .هغه کتاب ص ۳۲۹ په مقابل کي په دربار او کابينه کي ټول هغه غوړه مالان او فاسد مامورين، چي يوازي د خپلو جيبونو د ډکولو غم ورسره وو، د محمود طرزي په شمول، د ټولو باتجربه او کاري اشخاصو سره مخالفت کاوه او پاچا يې هر ګړی هغوی ته بدبين کاوه. د شينوارو د بنورښ د ځپلو په عملياتو کي د شيراحمد خان او والي علی احمد خان دسيسو او خيانتونو د اماني نهضت شيرازه ولړزوله. والي علي احمد هغه ملا ته چي د خوست په بنورښ کي يې ډير لوی لاس درلود تر نيول کيدلو مخکي اطلاع ورکړه او هغه په تيښته بريالی سو. همدغه ملا وروسته د شيراغا مجددي سره په ديره اسمعيل خان کي يو ځای سو او د اماني نهضت پر ضد پروپاګنډه کي يې برخه ورسره واخيستله .هغه کتاب ص ۳۳۱ محمد ولي خان، چي اعليحضرت امان الله خان ډير زيات باور ورباندي درلود، سفير، خارجه وزير، د دفاع وزير او اروپا ته د خپل سفر په وخت کي يې نايب السطنته مقرر کړی وو، د سقاو د زوی د بنورښ په وخت کي له هغه سره همکاري وکړه. د سقاو زوی په يوه عام مجلس کي د هغه له همکاريو څخه مننه وکړه او هغه توپک يې مجلس ته وښود چي محمد ولي خان د بنورښ په وخت کي ورکړی وو. هغه کتاب ص ۵۲۹ جنرال محمود سامي چي اعليحضرت امان الله خان ډير نازولی وو او تر ډيرو زياتو کسان يې باور په درلود، کله چي د سقاو زوی قدرت ته ورسيدی، سمدستي يې د هغه د قواوو د روزني او رهنمايي وظيفه پر غاړه واخيستله. خپل ټول پوځي مهارت يې د سقاو د زوی د رژيم په اختيار کي ورکړ او په ټول اخلاص يې خدمت ورته کاوه . ستيوارټ ص ۵۵۱ اعليحضرت امان الله خان د شينوارو د بنورښ د کرارولو لپاره غلام صديق خان چرخي او والي علی احمد وليږل. علي احمد ويل چي غلام صديق چرخي، له خپل پاچا سره ناځواني وکړه او ياغيان يې نور هم ولمسول. کله چي دواړه له هغه ماموريت څخه ناکام را ستون سول نو د شينوارو او نورو قبايلو د بنورښيانو شرايط يې امان الله خان ته راوړل او په هغو کي د پاچا د تقريبا ټولو اصلاحاتو د لغو کولو د غوښتني ترڅنګ دا غوښتنه هم شامله وه چي پاچا به خپله ملکه ثريا طلاقوي، د محمود طرزي ټوله کورنۍ به له وطنه باسي او د برتانيي له سفارت څخه پرته به ټول خارجي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفارتونه بندوي .پولادا ص ص ۱۷۰-۱۷۱ د محمود طرزي، ثريا او د برتانيې د سفارت په برخه کي د شينوارو له څرګندونو او غوښتنو څخه ښکاري چي بايد په هغوی کي والي علی احمد لاس درلودلی وي. ځکه چي هغه هم د محمود طرزي له کورنۍ سره مخالف وو او هم يې په کابل کي د برتانيې شارژدافير ته دونه چاپلوسي کړې وه چي هغه په خپلو ياداشتونو کي دسيسه کار بللی وو.

والي علی احمد د کال ۱۹۲۷ د مې د مياشتي پر څوارلسمه د برتانيې شارژدافير باسيل ګولډ ته ويلي وه چي د افغانستان د لويو ولاياتو خلک او د پوځ ډيره زياته برخه د امان الله خان له اصلاحاتو څخه ناراض دي. له ده سره د قبايلو خلک جوړ دي. دوی د امان الله خان په مقابل کي د يوې کودتا ترتيب نيولی دی .پلان ډير پر مخ تللی دی خو بشپړ لا نه دی. له ده سره دا انديښنه ده چي د کودتا په صورت کي به روسيه مداخله وکړي. که د کودتا په وخت کي برتانيه دونه مرسته وکړي چي روسيې ته د مداخلې اجازه ورنه کړي نو دی ضمانت کوي چي په کودتا کي به هيڅ ويني تويی نه سي. ګولډ به خپلو ياداشتونو کي ليکلي دي چي هيڅ وخت يې داسي دسيسه کار نه وو ليدلی چي دونه سپيني خبري يې کړي وي. دی وايی علي احمد ته يې وويل چي خپل پاچا ته وفادار پاته سي. په کابل کي د برتانيې سفير همفريس، چي دا وخت په لندن کي وو، او له دغه مجلس څخه خبر سو نو وې ويل چي علي احمد خان ده ته هم دغه راز خبري کړي دي خو د هغه خبري هيڅ اهميت نه لري او هغه يو لاپک دی. ستيوارټ ص ص ۳۱۵-۳۱۴

سپه سالار محمد نادرخان، چي بايد له امان الله خان سره يې د هيواد په ابادولو کي د زړه له کومي مرسته کړې وای، له بده مرغه، خپله زياتره توجه خپلو شخصي ګټو او په دربار کي له مخالفينو سره دښمنيو ته اړولې وه. تر ټولو بده لا دا وه چي د خپل هيواد د ستونزو او د اعليحضرت امان الله خان د اشتباهاتو په باره کي يې هر وخت په کابل کي د برتانيې له سفير فرانسيس همفريس سره د زړه خواله کوله. هغه د خوست د ښورښ په وخت کي همفريس ته ويلي وه چي د افغانستان استقلال او نيکمرغي د برتانيې له مرستو او دوستۍ پرته امکان نه لري. هغه کتاب ص ۲۵۳ نادرخان له دې ملاقات څخه څه کم دوه کاله وروسته په روسيه کي د برتانيې له سفير سر ريچارډ هوګسن سره وکتل او هغه ته يې وويل چي په کابل کي د ده وجود لازم دی او دی به خپل کوښښ وکړي چي له برتانيې سره ښه تفاهم ترلاسه کړي. ځکه چي د ده د هيواد استقلال يوازي د برتانيې سره د تفاهم له لاري تر لاسه کيدلای سي. تر ټولو بدمرغه او شرمونکې خبره خو لا دا ده چي نادرخان په هغه مجلس کي د برتانيې سفير ته پيشنهاد کړی وو چي د کونړ سيند بايد د افغانستان او برټانوي هند ترمنځ د پولي په حيث ومنل سي. يعني افغانستان برتانوي هند ته په زرهاوو کيلوميتره مربع نوره مځکه هم پريږدي .هغه کتاب ص ۳۰۵

تقريبا په همدغه شپو ورځو کي د نادرخان ورور محمد هاشم خان په ماسکو کي د برتانيې سفير هوګسن ته ويلي وه چي په افغانستان کي په ډيره نيژدې راتلونکي کي انقلاب کيږي. امير نه تصميم نيولای سي او نه ټاکلې پاليسي لري؛ د روسيې تر نفوذ لاندي دی او د خپل هيواد سره د خيانت کولو لاره يې انتخاب کړې ده .هغه کتاب ص ۳۰۷

په داسي حال کي چي په افغانستان کي عالي رتبه مقاماتو، جنرالانو، سفيرانو او وزيرانو، چي د اعليحضرت امان الله خان د دولت د ستنو حيثيت يې درلود، د خپلو شخصي ګټو لپاره د انګريزانو سره تماسونه ټينګ کړي وه، او لا موږ خبر نه يو چي انګريزانو به په ټيټ رتبه مامورينو او ملايانو کي څومره نفوذ کړی وو، د حکومت ځينو مامورينو او ملايانو د شوروي اتحاد د استخباراتو له ادارې(ګې، پې،او) سره تماسونه ټينګ کړي او نغدي پيسې يې ورڅخه اخيستلې .شوروي اتحاد په کال ۱۹۲۵ کي په افغانستان کي يوه پراخه جاسوسي شبکه جوړه کړه. په دې شبکه کي، پر عادي کسانو او مامورينو برسيره، د کابل مستوفي او د پوليسو ريس هم شامل وه. د پوليسو ريس د مياشتي شپږ سوه روپۍ تر لاسه کولې او ټول هغه کسان يې بنديانول چي د ګې پې او مامور د انګريزانو د طرفدارانو يا جاسوسانو به نوم ورپيژندل. په دې توګه ډير کسان په بنديخانو کي واچول سول. خاطرات آقابکوف ص ۸۱-۸۲

په افغانستان کي د شوروي اتحاد د استخباراتو د ادارې ګې پي او استازي اقابکوف، چي په کال ۱۹۳۰ کي فرانسې ته وتښتيدی او هلته يې خپل خاطرات چاپ کړل، په کال ۱۹۲۵ کي د شوروي د سفير په امر له شيخ الاسلام، چي نوم يې نه يادوي، تماس ټينګ کړ. البته شيخ دونه زوړ او کمزوری وو چي زامنو تر اوږو نيولی مجلس ته راوستلی وو. شيخ له آقابکوف سره ژمنه وکړه چي ازاد قبايل به ولمسوي او هلته به يو پارټيزاني جنګ پيل کړي او خپلو دوستانو ته به ووايی چي د انګليسانو د اورګاډو پټلۍ، پلونه، ودانۍ او نور تاسيسات تخريب کړي. خو د دې عملياتو لپاره سل زره روبلونو، پنځه زره توپکونو او پنځه سوه زره مرميو ته اړتيا لري. په ماسکو کي د ګې پي او مرکز د شيخ غوښتني ومنلې خو د وسلو له ليږلو څخه يې، د ډيپلوماټيکو جنجالونو د پورته کيدلو له ويري معذرت وغوښت.
هغه کتاب ص ۸۳-۸۵

څرنګه چي شيخ الاسلام ډير کمزوری وو او د روژې د نيولو له امله وفات سو نو آقابکف د هغه له زامنو سره مذاکراتو ته دوام ورکړ. هغوی ته يې وظيفه ورکړه چي د جلال اباد او غزني تر منځ سيمه دي څاري او د حکومت د يوه مامور، هندي اصله، مولوی منصور تر نظارت لاندي دي کار کوي. هغه کتاب ص ۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ بل زوی، چي په کابل کي يي ژوند کاوه، اقابکف ته پيشنهاد وکړ چي د دوو زرو روپيو په بدل کي به د افغانستان د خارجه وزارت شيفر شوروي اتحاد ته تسليم کړي. خو ماسکو خپل مامور ته ويلي وه چي هغوی کلونه مخکي د افغانستان د خارجه وزارت شيفر تر لاسه کړی دی .هغه کتاب ص ۸۶
موږ ته معلومات نسته چي شوروي اتحاد به، کلونه مخکي، د خارجه وزارت شيفر د چا په وسيله تر لاسه کړی وي. خو داسي ښکاري چي د هغوی د جاسوسي شبکه له آقابکف څخه ډير مخکي په کابل او ښايی نورو سيمو کي فعاله وه. دغه راز څرنګه چي د انګليسانو او نورو لويديځو قوتونو جاسوسان له خپلو ادارو څخه نه دي تبتيدلي او خپل خاطرات يي نه دي چاپ ته نه دي سپارلي نو موږ نه پو هيږو چي هغوی به په کابل او د افغانستان په نورو سيمو کي له چا سره پټ تماسونه درلودل. خو د آقابکف له خبرو څخه څرګنديږي چي په کابل او نورو سيمو کي د انګليسانو شبکه له ده نه مخکي فعاله وه ځکه خو دی د پوليسو ريس ته، وخت په وخت، د هغو کسانو نومونه ورکوي چي د انګليسانو د حکومت لپاره کار کوي.
د هيواد بانفوذو کسانو او د اعليحضرت امان الله خان نيژدې همکارانو، چي هغه د ځينو په دوستی زړه تړلی وو، د هغه د اصلاحاتو د پروګرامونو د ناکامولو او د هغه د پرزولو لپاره په داخل او خارج کي دسيسي کولي. امان الله خان او د هغه اصلاحاتو ته وفادار او کاري خلک د دربار د دسيسو قرباني سوي او له صحنې ليري سوي وه. حضرتانو او ملايانو، د اصلاحاتو د اعلانيدلو له لومړی ورځي، له هغه سره خپله دښمني اعلان کړې او په هر جومات او تولنه کی يي، په پټه او ښکاره، د هغه پر ضد تبليغات کول او په هره ګوښه کي يي بيسواده وګړي او قبايل ورته پارول. په دربار او د حکومت په مهمو ادارو کي غوړه مالانو او فاسدو رشوت خورو مامورينو ځای نيولی وو، چي هره شيبه يي هغه ته د خيريت رپوټ ورکاوه. امان الله خان خپلو ملګرو ته له خپلو عينکو څخه کتل او په هر چا کي يي د وطن پالني جذبه لټوله. له بده مرغه چي هغه جذبه له هر چا سره نه وه او دی ټولو ستونزو ته يوازي پاته وو او يا يي ځان په لوی لاس يوازي کړی وو.
په دغو شرايطو کي بهر ته د امان الله خان څه باندي شپږ مياشتنی سفر ښايی د هغه د قدرت د کلونو په سترو اشتباهاتو کی وشميرل سي. د هغه ټولو داخلي دښمنانو، په تيره بيا د حضرتانو کورنی، د هغه د پرزولو لپاره په ټولو پښتني سيمو کي تبليغات پيل کړي وه او نادرخان او هاشم خان د هغه د سلطنت او قدرت د پای ته رسيدلو او په وطن کي د انقلاب د جوړيدلو پيش بينی کړي وي. بهر ته د امان الله خان د سفر په باب بشپړ تفصيل د دې مضمون له حوصلې څخه وتلی کار دی. خو دونه ويلای سو چي دا سفر هم افغانستان ته په مالي لحاظ ګران پريووت او هم يي د امان الله خان د دښمنانو تبليغاتو او پروپاګندونو ته ښه مواد برابر کړل. له هند څخه نيولې تر مصر، ايټاليې، برتانيې، جرمني، فرانسې، شوروي اتحاد، ترکيې او ايران پوري په ټولو هيوادونو کي د افغانستان د ټولواک ډير تود هرکلی وسو او امان الله خان خپل هيواد په نړی وپيژاند .امان الله خان اروپايی هيوادونه په خپلو سترګو وليدل او په زړه کي يي په خپل هيواد کي د اصلاحاتو راوستلو اوربل سو. په جرمني، فرانسې، برتانيې او شوروي اتحاد کي يي د مرستو وعدې ترلاسه کړي او له ځان سره يي ژمنه وکړه چي هيواد ته له ستنيدلو سره به د اصلاحاتو امن پراخوي او اقداماتو ته به زور ورکوي.
خو ده ايله د اروپا سفر نيمايی ته رسولی وو چي د هغه د ښايستي ملکي د لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو عکسونه تر قبايلي سيمو پوري ورسيدل. حتی ويل کيږي چي په ځينو ځايونو کي د هغه د اصلاحاتو دښمنانو د ملکي د سر برخه د لوڅو ښځو په عکسونو پوري نښلولي او چاپ کړي وه او د پروپاګند لپاره يي کار ورڅخه اخيست.
امان الله خان لا په برتانيه کی وو چي په قبايلي سيمو کي يي د ستونزو په باره کي خپاره سوي رپوټونو ولوستل. هر چا فکر کاوه چي هغه به خپل د اروپا سفر لنډ کړي او هيواد ته به ستون سي مګر هغه په پوره زړه خپل سفر ته دوام ورکړ او د شوروي اتحاد، ترکيې او ايران له لاري وطن ته ستون سو. د برتانيې د واکمنانو د خوښي په خلاف يي شوروي اتحاد ته سفر وکړ. د هغه هيواد له ډيرو مشرانو سره يي وکتل، ګواکي دا يي وښودله چي افغانستان يو مستقل هيواد دی او چي د پاچا يي هر ځای ته زړه وغواړي تللای سي. هغه په ترکيه کي د مصطفی کمال اتا ترک سره وکتل، او دا چي وطن ته د بيرته ستنيدلو سره سم يي خپلو اصلاحاتو ته زور ورکړ نو، ډير احتمال لري چي په هغه هيواد کي به د راغلو اصلاحاتو ډيره ژوره اغيزه وربانديي سوې وي. اعليحضرت امان الله خان د کال ۱۹۲۸ د جون پر اوه ويشتمه کندهار ته ورسيدی او کندهار ته د رسيدلو سره سم احساساتي وينا څخه يي ښکاري چي په هيواد کي د ژورو تغيراتو راوستلو لپاره يي ډير څه په زړه کي درلودل.
"زه اروپا ته د سات تيري او ماشينونو د ليدلو لپاره نه وم تللی. بلکه غوښتل مي چي د ريښتوني ترقی لاري وپلټم. حتي په هغو ميلمستياوو او ميلو کي چي زما په افتخار به کيدلي ما د لويديځو هيوادونو له لويو مشرانو سره د ترقی د لارو چارو په باره کي خبري کولي. ما چي څه زده کړي دي هغه به ډير ژر ستاسی مخي ته کښيږدم. دا نو د ملت په قضاوت اړه لري چي زما هدف څه وو .زما هدف د هيواد د ژوند بهتر کول وه او که د امان الله او ملکي ثريا شخصي غوښتني او ګټي وې. که له دغه سفر څخه زما هدف شخصي وو نو ملت حق لري چي زما پيشنهادونه رد کړي. مګر څرنګه چي خبره دا سي نه ده نو زما له کندهار څخه هيله دا ده چي تر هر چا دمخه زما پيشنهادونه عملي کړي. کندهار زما د پاچهی تر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځایونو ماته ګران دی. یو پلار له هغه زوی سره ډېره مینه لري چي د هغه خبره تر نورو ډېره مني".
امان الله خان وروسته په خپل هیواد کي د ټلګراف څخه شکایت وکړ او هغه یې د لویدیځي نړۍ په مقایسه د نشت په حساب وباله.
"اوس نو خپلو سړکونو ته وګوری. ستاسي سړکونه څونه خراب دي. دا ولي؟ علت یې دادی چي زموږ خلک نازک او نازولي دي. کله وایی ډېره سخته ګرمي ده، کله وایی ډېر ساړه دي، کله وایی باران دي او کله نوري پلمي کوي.
تاسي د اروپا تر ښځو ډېر نازک یاست؟ هغوی په کارخانو او فابریکو کي سره اور ته ولاړي وي نه له ګرمی، نه له یخنۍ او نه له سخت کار څخه شکایت کوي.دا د شرم خبره نه ده چي د اروپا ښځي د افغانستان تر نارینه وو ډېر کار وکړي؟ ما په خپلو سترګو ولیدل چي د اروپا ښځي له نارینه وو سره اوږه پر اوږه کار کوي او په تجارتي، اجتماعي، سیاسی کارونو او دفترونو، کارخانو او سیاسی کړیو کي به هغوی وګوری چي له میړونو سره مساوي کارونه کوي .خو د افغانستان ښځي یوازي په دې پوهیږي چي څرنګه په کورونو کی بیکاره کښیني او بل هیڅ نه کوي. ولي به دغه راز یو هیواد وروسته پاته نه وي. په داسي حال کي چي نور هیوادونو چي ښځي یې له نارینه وو سره اوږه پراوږه کار کوي سمسور دي.
افغانستان د روسیې او اینګلینډ په شان دوو لویو قدرتونو په منځ کي پروت دی او یو هم نه غواړي چي دا هیواد پرمختګ وکړي. او دا خبره ډېره طبیعي ده. خکه چي تاسي به هم له خپل ګاونډي هیواد سره دونه مرسته ونه کړی چي هغه تر تاسي قوي سي. ولي به روسیه او یا اینګلینډ ستاسي سره مرسته کوي او تاسي ولي باید دا انتظار ولری؟ تاسي ښایی وواياست چي تاسي بیسي نه لرئ. مګر نه روسیه او نه اینګلینډ تاسي ته پیسي درکوي.
نو تاسي به څه کوی؟ کوښښ وکړی چي پیسي پخپله پیدا کړی. تاسي په دې هیواد کي هر ډول کانونه لرئ. کار وکړی او له هغو څخه ګټه واخلئ. شرکتونه جوړ کړی او کارخانې او فابریکې جوړي کړی. یو څه له بازو او یو څه له همت څخه کار واخلئ. تر څو چي تاسي پخپله له خپلو ځانونو سره مرسته ونه کړی له نورو سره سیالي نه سي کولای او خپلي ګټي نه سي ساتلای. نو فعال او زړه ور سی.
تاسي که بیکاره کښینئ خپل هدف ته نه سی رسیدلای. امان الله ستاسي لپاره ټول کارونه نه سي کولای. هغه تاسي ته مشوره درکوي. پر تاسي پوښتنه کوي او تاسي ټیله کوي، مګر تردې اضافه هغه نور هیڅ نه سي کولای. که تاسي له درنو خوبونو څخه ویښ نه سی نو په دې باور ولری چي امان الله به د پرمخ تللي او سمسور افغانستان ارمانونه ګورته ورسره یوسي" ستیوارټ ص ص ۳۷۰-۳۶۹
له سفر څخه تر ستنیدلو وروسته اصلاحات او سقوط
اعلیحضرت امان الله خان بهر ته د خپل اوږده، څه باندي شپږ میاشتني، سفر په ترڅ کي د هیوادونو له مشرانو، جمهورریسانو او پاچاهانو سره وکتل او په هر هیواد کي یې دونه تود او شانداره هرکلی وسو چي ښایی د ده او ورسره ملګرو تر انتظار به یې هم لوړ وو. اروپا ته د هغه د دې اوږده سفر په جریان کي ورځپانو، وخت به وخت او هره ورځ، د هغه د سفر د جریان په باب مضامین او عکسونه خپرول. د پایتختونو په لارو کوڅو کي کله کله په زرهاوو ښځو او نارینه وو د هغه هرکلی کاوه . طبیعي خبره ده چي دې هرکلیو به د هغه پر روحیاتو اغیزه کړې وي. هغه به یې مغرور او خوخواه کړی وي او داسي فکر به یې کړی وي چي د یوه ستر او ترقي غوښتونکي پاچا په حیث په خپل هیواد کی د هرډول تغیر را واستلو توان ورسره دی. د اروپایی هیوادونو پر مخ تللي کلتور او صنعت د هغه په زړه کي د افغانستان د پر مخ بیولو تنده نوره هم زیاته کړه او ښایی د همدغه اوږده مسافرت په جریان کي یې په خپل هیواد کي د ژورو، چټکو او آني تغیراتو راوستلو فیصله کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان خلکو ته، په هرات او فراه کي هم، د اصلاحاتو او ښځو د حقوقو او اجتماعي دریځ په باب ویناوي کړي وې او چي کله کابل ته ورسیدی نو هم یې د کندهار وینا ته ورته خبري وکړې. د اګسټ پر نهه ویشتمه یې زر کسیزه لویه جرګه را وبلله، څو د ملت سره د خپلو راتلونکو پروګرامونو په باب د زړه خواله وکړي او هغوی ته وښیي چي د اروپا له سفر څخه یې څه تر لاسه کړي دي. د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ، چي د دغي لویې جرګي په وخت کي حاضر وو، د افغانستان د لیري پرتو سیمو او کلیو څخه راغلیو وکیلانو باندي د اروپایی لباس او خولیو د تحمیلیدلو او د هغوی د وارخطایی او خندونکي حالت په باب پرله پسې رپوټونه خپاره کړل. د جرګې په جریان کي سفیر فرانسیس همفریس ورته ویلي وه چي هغه باید ډېر ژر د کابل څخه ووزي. په کابل کي ښایی ډېر ژر حالات خراب سي او که ده ته څه ورپیښه سي نو سفارت یې مسولیت پر غاړه نه سي اخیستلای .وایلډ ص ۱۸۴
اعلیحضرت امان الله خان د پغمان په دریمه لویه جرګه کي، چي ۱۰۰۱ تنو استازو برخه پکښی درلوده، د صنعت او تعلیم او تربیې پر موضوعاتو برسیره یو ځل بیا د ښځو د ازادۍ مسلې ته ډېر زیات زور ورکړ. د جرګې په جریان کي یې د خپلي میرمني ثریا او خپلي کشرۍ خور نورالسراج مخونه لوڅ کړل او په دې توګه یې وښودل چي د ښځو د لوڅ مخی په مسله کي پر خپله فیصله ټینګ ولاړ دی. هغه ښځو ته په یوې وینا کي وویل چي ستاسي میړونه تاسي په بندیخانو کي ساتي او تاسي په ژوندوني ښخوي. زه وایم د حجاب په برخه کي د خپلو میړونو پر خبرو غوږ مه نیسی. او که چیري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاسي ميرونه تاسي په زور د حجاب اغوستلو ته مجبوري او يا مو د سات تيري او تفريح ځايونو ته نه پريږدي خپل ميرونه وولی او حتی دی حاضر دی چي ښځو ته وسلې ورکړي. سټيوارټ ص ۳۷۷(البته د اعليحضرت امان الله خان دا خبره يوازي د برهان الدين کشککي، چي نادرخان ته د خوش خدمتۍ او غوړه مالۍ له امله، له امان الله خان سره دښمني ښيی، د نادر افغان په نوم په کتاب کي راغلې ده. ص ۳۲۳او سټيوارټ هم ښايي بل مأخذ ونه لري(

د سپټامبر پر پنځمه د لويې جرګې غونډي پای ته ورسيدلي. د جرګې غړو د امان الله خان پيشنهادونه منظور کړل او د هغه تقريبا ټول پلانونه يې ورسره ومنل خو د جرګې اکثريت غړو د هغه دا پيشنهاد چي ويل يې د ښځي دپاره دي د واده کولو سن اته لس او د نارينه دپاره دي دوه ويشت وټاکل سي په کلکه رد کړ. دغه راز يې د نجونو لپاره په داخل او خارج کي عصري غربي تعليم او تربيه رد کړه .ګريګوريان ص ۲۶۰ ګل اغا مجددي پوهيدی چي د جرګې غړي تقريبا ټول خوابدي او د امير د نويو اصلاحاتو ، په تيره بيا د ښځو د لوڅ مخيو، تعليم او تربيې او حقوقو سره مخالف دي. دی پوهيدی چي هغوی ټول به خپلو کليو او باندو ته داسي پيغامونه ورسره يوسي چي په ټولو سيمو کي به امان الله خان ته د مخالفت او بغاوت اورونه بل کړي. پخپله ګل آغا او معصوم مجددي د قاضي محمد عثمان او اوو تنو لويو ملايانو سره په پټه د خوست پر خوا روان سو. د څلورو سووو ملايانو له خوا لاسليک سوې فتوا يې ورسره واخيستله چي امير امان الله خان يې کافر بللی وو. که څه هم چي هغوی په خوست کي ونيول سول او امان الله خان له ګل اغا او معصوم مجددي پرته نور ټول نيول سوي کسان اعدام کړل، خو نورالمشايخ ګل آغا مجددي يې بيرته د شمس المشايخ شير اغا مجددي په غوښتنه خوشي کړ .پولادا ص ۱۷۰ ګل آغا د امان الله خان د غوښتني سره سم د افغانستان څخه ووت او په ديره اسمعيل خان کي يې ځای ونيوی او هلته يې د ساده پښتنو او زرهاوو مريدانو په غولولو او لمسولو، چي دم او چوف او پير او کرامت ته يې د اسماني کتاب او احکامو په څير عقيده درلوده، بناء وکړه.

دا وخت د کابل په شمال کي د کوهدامن، کلکان، استاليف او نورو برخو کي، د حبيب الله کلکاني او سيد حسين په مشری، يوې ډلي غلو او داړه مارانو د لويو لارو امنيت خراب کړی وو. په هغه سيمه کي حکومتي اداره دونه کمزورې وه چي د دې غلو مخه يې نه سوای نيولای.

د جرګې څخه وروسته لنډو شپو ورځو کي په شينوارو کي يو ښورښ پيل سو چي تقريبا د ټولو وروستيو بدمرغو پيښو پيلامه سوه، او کيدلای سوای چي په لومړي سر کي يې په ډيره اساني مخه ونيوله سي، د مرکزي حکومت او ولاياتو ترمنځ له يوې خوا او د ولاياتو او اولسواليو او کليو ترمنځ له بلي خوا مناسب ارتباط موجود نه وو. د مرکزي حکومت دښمنانو او هغو کسانو چي ښايي له حکومت سره به يې خاصه دښمني نه درلوده بلکه له اوضاع څخه به يې ګټه پورته کوله له دغي بې ارتباطی څخه پوره ګټه واخيستله او د مرکزي حکومت او د حاکم او حاکم اعلی پر ضد يې راز راز تبليغاتو او اوازو ګډولو ته زور ورکړ. دې تبليغاتو هغه وخت زيات زور واخيست چي د پغمان د لويې جرګې استازي، چي اعليحضرت امان الله خان غوښتل د هغوی په وسيله خپل پيغامونه تر خلکو ورسوي، خپلی سيمي، شينوارو، ته ورسيدل او د جرګې او د هغې د نويو فيصلو په باب يې داسي تبليغات او پروپاګنډونه وکړل چي د شينوارو د ښورښ اور يې تر پخوا لا تازه کړ. بحران ونجات ص ۳۶ اعليحضرت امان الله خان په دغه راز يوه چاپيريال کي، چي نه يې پيغام او نه يې ږغ د خپلو خلکو تر غوږونو رسولای سوای اقتصادي، سياسی، اجتماعي، اداري، نظامي او فرهنګي اصلاحات پيل کړل او غوښتل يې چي په لنډ وخت کی خپل هيواد د سيالانو سيال کړي.

اعليحضرت امان الله خان په داسی يوه وروسته پاته عنعنوی او په دننه کی پر متخاصمو فرقو او قومونو وېشل سوې ټولنه کی اصلاحاتو ته ملا وتړله چي په هغې کی هر اصلاحی پروګرام د يوه انقلاب را وستلو معنی درلوده. د دې اصلاحاتو په پيل کېدلو، تعقيبېدلو او ناکامېدلو کی د اعليحضرت امان الله خان شخصيت او اغېزه تر بل هر څه زيات مطرح دي. دا ځکه چي افغانستان شاهی نظام درلود ، او شاهی نظامونه که هرڅونه ډيموکراتيک هم وای بيا هم پاچا تر ټولو قواو برتر او تر ټولو يې برخه او مسوليت زيات و. په عمومی صورت ويلای سو چي اعليحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مين شهزاده و، خو په يوه وروسته پاته ټولنه کی د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دپاره يوازی وطن پالنه او مينه کافی نه وه. اميرامان الله خان بيا هم يو شهزاده وو. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې ليدلي. هغه ته قدرت په ميراث پاته سوی ، او د اصلاحاتو د پروګرام له جديت څخه يې ښکاري چي د خپل وطن په حالاتو سم خبر نه وو.

د افغانستان په تاريخ کی ښايی ډېرو لږو مشرانو د اعليحضرت امان الله خان په څېر د ټولني په ټولو طبقاتو کی محبوبيت درلودلی وي. يوازي د غازی نوم کافی وو، چي د هغه په مقابل کی هر ډول ښورښ شرعا ناروا کړي او ټول مخالفين يې باغيان وبلل سي. ښايي دغه محبوبيت ، او د ده په نزد د اصلاحاتو حقانيت، هغه دونه مغرور کړی و چي د محمود طرزی په څېر هوښيار او وطن پالونکي او د نادرشاه په څېر تکړه او محتاط ملګري يې خوابدي کړل او د محمد ولی خان، محمود سامي او علی احمد خان په شان احساساتی، غوړه مالو او پر خپلو شخصی ګټو مين کسان يې پر ځان را وګرځول. هغوی اعليحضرت امان الله خان د ټولني له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساتی او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کی ځانونه ورڅخه ګوښه کړل او حتی د دښمن سره يې همکاري وکړه. پولادا ص ۱۲۳-۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي، چې د امیر امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباریانو سره یې چنداني ګوزاره نه سوای کولای، له کابل څخه دعلاج دپاره سویس ته ولاړ. هغه که څه هم چې د اوږدې مودې دپاره په اروپا کې پاته سو، خو له اروپا څخه یې په افغانستان کې هغه څه لیدلای سوای چې امان الله خان د کابل له ارګ څخه نه سوای لیدلای، او یا یې چا د لیدلو مجال نه ورکاوه .محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر د میاشتې څخه مخکې، چې امیر امان الله خان د اروپا او اسیا د اوږدې دورې د پیل کولو دپاره تیاری کاوه، ځان له سویس څخه کابل ته ورساوه او اعلیحضرت امان الله خان ته یې وویل چې د افغانستان څخه په هیڅ توګه او د هیڅ مقصد دپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه سی، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غیابت دپاره مساعده نه ده. دوپري ص ۴۵۰ خو امیر امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په میاشت کې د اروپا او آسیا په اوه میاشتنۍ دوره روان سو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینګ ولاړ وو. نه یوازې یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکه محمد ولی خان یې، چې مخکې یې اروپایي هیوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکی، او سفر یې پیل کړ. پولادا ص ۲۰۱

سړی نه پوهیږي چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو دعملی کېدلو دپاره د چا پر زور حساب کړی وو. ځکه چې د هغه اداري، پوځي، اقتصادي او اجتماعی اصلاحاتو له هغه څخه د لوړو او کښتو رتبو مامورین ، پوځی افسران، خانان او ملکان او د ټولنی پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وه. پولادا ص ۱۲۰ .د هغه پر ضد په جوماتونو کی تبلیغات روان وه او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندی د کفر فتوا لګوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په داسی توګه عملی کول لکه چی اصلا څه پېښه سوې نه وي.

په دې کی شک نسته چی ملایان، په تېره بیا پیران، چی هر وخت یې د انګلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامی قوتونو او ملکونو په مقابل جګړه کی تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستي وه، د افغانستان د استقلال د جنګ په وخت کی د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینګ ملګري وه .مګر امان الله خان ته باید دا خبره ځرګنده وای چی پر ملایانو او پیرانو باندی یوازې د جهاد په وخت کی حساب کېدلای سی. او کله چی د افغانستان په ځېر وروسته پاته، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندی مینې ټولنی کی د اجتماعی اصلاحاتو، او هغه هم د امان الله خان په ځېر انقلابی اصلاحاتو، حرکت پیل کېږي، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرئ بیرغ اخلی. او په هغه صورت کی یوازې منظم او قوي پوځی قوتونه او مرکزی غښتلی حکومت د هغوی په مقابل کی مقاومت کولای سی.

په داسی حال کی چی اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزوری کړی، او د مرکزی حکومت ډېرو سترو مقاماتو یې د ناراضی او فعالو سیاسی پیرانو ، د شور بازار له حضرتانو، ګل آغا او شیرآغا سره اړیکی درلودل، او د امان الله خان پر ضد دسیسو کی یې برخه ورسره اخیستله .ستیوارټ ص ۳۳۰

بر سېره پر دې چی د امان الله خان د اجتماعی اصلاحاتو په مقابل کی پراخ مذهبی عکس العمل موجود، او تقریبا په هر جومات کی پنځه وخته په میلیونو مسلمانانو د هغه په مقابل کی د ملایانو تبلیغات اورېدل. برسېره پر دې چی په اروپا کی د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کی اخیستل سوي عکسونه د افغانستان په عنعنوی او بې سواده ټولنه کی لاس پر لاس کېدل، او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه، یا یې لږ ترلږه د تکفیر فتوا منله. او برسېره پر دې چی ګل آغا مجددی د ځلورو سوو مذهبی عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا تر لاسه کړې او دافغانستان په اطرافو کی یې خپروله ستیوارټ ص ۳۹۰ امیر امان الله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کی له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کی یې هم پېغلی نجونی د تحصیل دپاره ترکیې ته واستولې، او په دې توګه یې لګېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال۱۹۲۸ د سپټامبر د میاشتی د وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب ، شمال او ختیځ کی د ښورښتونو اورونه ولګېدل. په ختیځ کی د شینوارو او کوچیانو ترمنځ او څو تنو شینوارو د وژل کېدلو په قضیه کې محلي حکومت سمه فیصله ونه کړ؛ه د وژل سویو شینوارو قاتلان کوچیان یې بندیان کړل او څو ورځی وروسته یې بیرته خوشي کړل. حاکم اعلی، چې مخکې هم د رشوتونو په اخیستلو مشهور وو، د شینوارو په ګومان، په دې قضیه کې رشوت اخیستی او د دوی د عزیزانو قاتلان یې خوشي کړي وه. او د بلي خوا په همدغو شپو ورځو کې امان الله خان یو شمیر نجوني په ترکیه کې د تحصیل لپاره انتخاب کړې او د مشرقي له لارې یې د شینوارو په سیمه کې په لاریو موټرونو کې د پېښور خواته بوتلي . شینوارې، چې مخکې لا حاکم اعلی ته په قار وه، دې مسلې نور هم وپارول او د ملایانو په هغو فتواوو یې باور راغی چې ویل یې اعلیحضرت امان الله خان کافر سوی دی. پر ملکي او نظامي تاسیساتو یې حملې وکړې او یوه چوني یې په بلې پسې تسلیم کړه. په لږ وخت کې واړه ښورښ ، چې پخپله شینوارو هم د یوه لوی او عام ښورښ کولو په نیت نه وو پیل کړی، زور واخیست او مرکز ته هغه وخت اطلاع ورسیده چې خبره له خبرې تیره وه. مرکزي حکومت د دې ښورښ د کرارولو لپاره شیراحمد خان، د مشرقي د رییس تنظیمه په حیث وروااستاوه. شیراحمد خان د قوې په زور د ښورښ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرارولو پر ځای د سرخرود، چپرپهار، خوګیانیو او لغمانیو له قومونو څخه مرسته وغوښته او هغوی ته یې د شینوارو په مقابل کي وسلې ورکړي . محلي خلک یې، چي پخوا لا ملایانو او حضرتانو د حکومت پر ضد تبلیغات او پروپاګندونه ورته کړي وه، په لوی لاس وسله وال کړل او په لږ وخت کي ښورښ ډیر پراخ سیمه ایز شکل واخیست. یاغیانو بالاخره د جلال اباد ښار محاصره کړ او ایله دغه وخت امان الله خان متوجه سو چي د مشرقي ښورښ تر هغه چي مخکي یې فکر کیدی ډیر جدی دی. اعلیحضرت امان الله خان د محمد خان یاور تر قوماندانی لاندي، چي پروفیسر محمد علي یې د دربار یو نازولی بولي او وایي چي په ژوند کي یې عسکري تجربه نه درلوده، د جلال اباد د محاصرې د ماتولو لپاره یو پوځ ور واستاوه. هغه جلال اباد ته د ور تللو او د محاصرې د ماتولو پر ځاي د ښار څخه شل میله لیري په نیمله کي تم سو. د جلال اباد قوې چي هر څومره د مرستي غوښتني وکړې محمد خان یاور له ځایه ونه خوځید؛ تر څو چي په خپل پوځ کي دننه د کوهستانیانو یوې ټولۍ محاصره او بندي کړ او یاغیانو ته یې واستاوه. عسکري قوه ټوله چور سوه. یاغیان نور هم وسله وال او غښتلي سول او څو ورځي وروسته جلال اباد هم د یاغیانو لاسته ورغی. یاغیانوحکومتی پوستې او قشلې چور کړې ، د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. لږي ورځی وروسته قبایلي خلکو چي خپلو په اسانه لاسته راغلو بریاوو مغرور سوي وه اتفاق وکړ. شینواري، خوګیاني او په وروسته کي مهمند او نور اقوام ورسره یو ځای سول او د ښورښ د کرارولو کار د حکومت له واکه ووت. محمد علي ص ص ۱۸-۱۷ اعلیحضرت امان الله خان د کا بل څخه ډیره لویه قوه د شینوارو او مشرقي د دې ښورښ د ځپلو لپاره واستوله. الوتکو پر اولسونو باندي بمباری هم وکړې. خو بمباري نه یوازي چنداني ګټوره نه وه بلکه خلک یې نور هم په قار کړل. موږ مخکي اشاره وکړه چي دا قوه او څو نوري وړې او لویې قشلې د حکومتي مقاماتو د بې کفایتیو، نامردیو او حتی خیانتونو له امله یاغیانو ته تسلیم سوې. په نتیجه کي یاغیان ډیر زړه ور سول او کابل تقریبا بې دفاع پاته سو.

د دفاع وزارت په ډیرتلوار اطرافي خلک عسکری ته جلبول او وسله وال کول خو هغوی که به د جنګ میدان ته ولاړل نو جنګ یې ځکه نه سو کولای چي عسکري روزنه یې نه درلوده او تر ګټي یې تاوان زیات وو ، او کنه نو زیاتره به یا له ښورښیانو سره یو ځای کیدل او یا به له وسلې سره وتښتیدل. محی الدین انیس خو وایی چي د کابل جنګي طاقت صفر ته نیژدې سوی وو او د اطرافو څخه داسي اوازې را رسیدلي چي د خلکو پر عمومی روحیاتو یې ډیر منفي تاثیر کاوه. پر عسکري قواوو باندي د خوګیانیو د حملې په نتیجه کي منظمو قواوو ډیره سخته ماته خوړلې وه او د دفاع وزارت مجبور سو چي هر څه عسکر چي یې درلودل هغه جلال اباد ته واستوي او د یوې لویې حملې مخه ونیسی. بحران و نجات ۵۴-۵۲

حضرتانو او ملایانو په کابل او نورو ښارونو کي خپلو پروپاګنډو او د دروغو تبلیغاتو ته زور ورکړی وو. اعلیحضرت امان الله خان له دې پروپاګندونو سره د مقابلې لپاره تقریبا هیڅ وسیله په لاس کی نه درلوده. یو ځل اوازه ګډه سوه چي حکومت آذانونه بندوي او د جوماتونو دراوزې تړي. یا مثلا پاچا کوم پیر او ملنګ ته سپکاوی کړی دی. بحران و نجات ص ۵۵

یوه اوازه په ښارونو کي خپره سوه چي امان الله خان له اروپا څخه د مړو د سوځولو ماشین راوړی دی. تردې مخکي یې یوه بله اوازه ګډه کړې وه او ویل یې چي امان الله خان د مړو څخه صابون جوړوي. عوامو به ویل چي ماړه او خانان په دیرش روپۍ سوځوي، نیستمن خلک وړیا سوځول کیږي او ملایان د ناروغیو د خپریدلو د مخنیوي لپاره سوځوي.

ستیوارټ ۳۹۳

دا اوازې په داسي منظمه توګه خپریدلې چي د هغه وخت لیکوالان او ژورنالیستان په دې باور وه چي رهبري ورته کیږي او له یوه خاص مرکز څخه خپریږي ځکه چي په عین وخت کي به په کابل، لوګر او په ټولو شمالي سیمو کي په یوه وخت کي یو شان آوازه خپره سوه او دغو اوازو د اغتشاش لمبو ته نور هم زور ورکاوه .بحران و نجات ص ۵۵

د مشرقي د سیمو ښورښونه روان وه چي د سقاو زوی حبیب الله کلکلني، چي دا وخت یې په پاراچینار کی سماوار کاوه، خپل ځان کوهدامن ته ورساوه او د خپل پخواني بادار ملک محسن په کور کي دیره سو. د لارو په وهلو او امنیت خرابولو یې پیل وکړ. هغه د حکومتي مامورینو له ناپوهی او اداري فساد څخه ګټه واخیستله. کاروانونه یې لوټل او لوی سوداګران به یې غرونو ته ورسره پورته کول او بیا به یې د ډیرو پیسو په بدل کي خوشي کول. حکومتي مقاماتو یا تشه تماشه کوله، یا له کلکاني سره شریکان وه او یا دونه بې تجربې وه چي څه یې کولای نه سوای او د وضعیت خطر یې نه احساساوه. د باچا غوږه مالو سلاکارانو هغه غولاوه او د خیریت رپوټونه به یې ورکول. ځینو درباریانو د سقاو له زوی سره اړیکي درلودلې او هغه ته یې پیسې او وسلې لیږلې. محمد علي ص ۲۱ د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پیل کړې او یوه ورځ یې پر هغه حکومتي خزانه باندي چي د مزار څخه کابل ته وړله کیدله حمله وکړه او غونډه خزانه یې غرونو ته یورته کړه. حکومتي پوځیان د هغه په نیولو کي ناکام سول .بالاخره خبره دې ځای ته ورسیدله چي مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو. حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمیه هیات د ریس احمد علي خان سره خبري وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه. په دې موافقتنامه کي راغلي وه چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبيب الله کلکاني به د خپلو شريرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي. حکومت به د هغه او د هغه ملګري سيد حسين او نورو انډيوالانو ټول ګناهونه بخښي. کلکاني او سيد حسين ته به د جنرالی رتبه ورکوي. هغوی ته به ۸۲ ميله توپکونه او مرمۍ ورکوي. هغوی هر يوه ته به د کاله ديرش زره افغانۍ او د هغوی ورسره ملګرو ته به د مياشتي ديرش افغانۍ تنخوا ورکوي .بحران و نجات ص ص ۷۵-۷۴

د سقاو له زوی سره تر دې موافقتنامې وروسته د کابل خلک يو څه بيغمه سول او اعليحضرت امان الله خان هغه ته پيغام واستاوه چی، د يوه جنرال په حيث، د مشرقي د ښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي علي احمد خان سره يو ځای کړي. پاچا غوښتل چي په دې توګه يو دښمن په بل ووهي خو د سقاو زوی پوره هوښيار وو او له دې فرصت څخه يې بشپړه ګټه واخيستله. هغه پوه سو چي مرکزي حکومت دونه کمزوری دی چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي نو د امان الله خان د ليکلي پيغام په اساس يې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په ويشلو پيل وکړ. کله چي ښې قواوي جمع کړې نو خپلي پاليسی ته يې تغير ورکړ او پر کابل باندي يې د حملې لپاره حرکت پيل کړ .محمد علي ص ص ۲۴-۲۳

په دغه وخت کي د تګاب امنيتي وضع هم سخته خرابه سوه او د هغې سيمي خلکو د حکومت سره مخالفت پيل کړ. حتی د تګاب اخندزاده صاحب، چي تر ډيره وخته يې د اعليحضرت امان الله خان طرفداري کوله، له مخالفينو سره خپل ږغ يو کړ. د ژمي په يوه سړه شپه کي څو تنه خانان او د سقاو د زوی ملګري د ملا ويس الدين په قلعه کي را ټول سول. دوه تنه ملايان يې ورسره بوتلل. د سقاو د زوی ملا يې ور وتړله او هغه يې د پاچا په حيث اعلان کړ. بحران و نجات ص ۷۸

د سقاو زوی په سبا د کلکان او کوهدامن خلکو ته خپله پاچهي اعلان کړه . خپل مرستيال سيد حسين يې د جبل السراج د نيولو لپاره واستاوه او پخپله يې د کابل پر لور حرکت پيل کړ. د هغه په مقابل کي هري قوې ماته خوړله او د کال ۱۹۲۸ د ډسامبر پر ديارلسمه يې د ډزو ږغونه د کابل په شاوخوا کي واوريدل سول. د کابل جنګي او پوځي وضع دونه خرابه وه چي که د حربي ښونځي اته لسو تنو شاګردانو د سقاو د زوی پر قواوو ډزي نه وای کړي ښايی په هغه ورځ يې ارګ نيولی وای. د دفاع په وزارت کي نور دفاعي قوت پاته نه وو او د دفاع وزير عبدالعزيز خان لاس و پښه وو. پروفيسر محمد علي وايی چي حتی په دغه وخت کي هم خاينو او غوړه مالو درباريانو پاچاته غلط اطلاعات ورکول او هغه ته يې ويل چي د انديښنې خبره نسته. دا يو څو غله دي او د کابل پر ښار باندي د حملې کولو له جاهلانه عمل څخه پخپله پښيمانه سي. خو امان الله خان پخپلو غلطيو پوه سوی وو او له دې امله ډير پښيمانه وو چي خپل هغه مامورين او افسران يې چي ده د تنګسې او ضرورت په وخت کي حساب وربندي کولای سوای له لاسه ورکړي دي. محمد علي ص ۳۲

اعليحضرت امان الله خان ته نه پوځ او نه ملګري پاته وه. د هيواد پر تولو خلکو يې ږغ وکړ چي د خپل حکومت ملاتړ وکړي او کابل له سقوط څخه وساتي. د هيواد له هري برخي څخه خلک پر پايتخت باندي رامات سول. څوک په دې تمه چي د بري په صورت کي به ګوندي غټ انعامونه ترلاسه کړي او څوک په دې تمه چي د حکومت د سقوط په صورت کي به په چورکي ښه برخه واخلي. د وسلو شاهي ګودامونه پرانيستل سول او ټولو هغو کسانو ته وسلې او مهمات ورکول کيدل چي د خدمت کولو لپاره يې تياری ښود. له دې وضع څخه د سقاو طرفدارانو هم ګټه واخيستله او د عسکري خدمت په پلمه يې وړيا وسلې ترلاسه کړې. محمد علي ص ص ۳۴-۳۳

يوه مياشت وروسته د سقاو د زوی قواوو د کابل د ښار نيژدې شاوخوا سيمي ونيولې. اعليحضرت امان الله خان د جنوري پر څوارلسمه استعفی وکړه او د کندهار پر لور وخوځيدی. خپله پاچهي يې خپل مشر ورو عنايت الله خان ته پريښودله. عنايت الله خان د سقاو سره د سولي لاره غوره کړه او د هغه مجددي په رهبري يې سقاو ته د سولي هيات واستاوه چي کلونه يې د امان الله خان د اصلاحاتو پر ضد دسيسې او تبليغات کړي وه. کله چي مجددي د حکومتي عسکرو مورچو ته ورسيدی نو هغو ته يې وويل چي خبره ختمه ده. امان الله خان استعفی کړې او له کابل څخه وتلی دی. هر څه به په سوله فيصله کيږي. څه عسکرو چي لا يې ښايی د سقاو په مقابل کي د مقاومت خيال درلود خپلي مورچې پريښودلې او خپلو کورونو ته ستانه سول.عنايت الله خان، چي نور په ارګ کي د پاته کيدلو لپاره هيڅ ورته پاته نه وه، استعفی وکړه او د انګريزانو په الوتکه کي، چي سفير همفريس ورته برابره کړې وه، پيښور ته پرواز وکړ. د سقاو د زوی لښکرو ارګ ونيوی او حبيب الله کلکاني د خادم دين رسول الله امير حبيب الله په نوم پاچا سو. په مشرقي کي والي علي احمد خان، چي هغې سيمي ته د ريس تنظيمه په حيث ليږل سوی وو، ځان پاچا اعلان کړ. البته ډير ژر د خوګيانيو او نورو قبايلو له مخالفت سر مخامخ سو او ايله ځان يې ژوندی پيښور ته ورساوه .اعليحضرت امان الله خان بيرته خپل ځان پاچا اعلان کړ او له کندهار څخه يې د کابل د نيولو لپاره عمليات پيل کړل. په دغو شپو ورځو کي سپه سالار محمد نادرخان له فرانسې څخه ځان د برتانوي هند خاوري ته ورساوه او لږي ورځې وروسته د خپلو ورونو شاه ولي خان او محمد هاشم خان سره د افغانستان خاوري ته ننووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام نبي خان چرخي

د سپه سالار غلام حیدرخان چرخي زوی، سپه سالار غلام نبي خان چرخي د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو وفادار او فداکار ملګری ګڼل کیږي. ګواکي د امان الله خان یوازینی لایق او وفادار منصبدار وو چي تر مرګه یې وفا ورسره وکړه او کله چي اعلیحضرت امان الله خان د هغه د فداکاریو او قربانیو په باب ریپوټونه ترلاسه کړي وي نو حتما به یې ارمانونه ور پسي کړي وي.

غلام نبي خان چرخي، چي په دغه وخت کي په شوروي اتحاد کي د افغانستان سفیر وو، د هغه هیواد له حکومت څخه وغوښتل چي له امان الله خان سره په کابل کي د بیرته پاچا کیدلو په لاره کي مرسته وکړي. د شوروي اتحاد د کمونیستي ګوند سیاسي دفتر په دې باره کي یوه عاجله غونډه وکړه. په غونډه کي د خارجه وزارت مقامات د امیرامان الله خان د بیرته پاچا کیدلو طرفدار وه او د ګي پي او مقاماتو د سقاو د زوی طرفداري کوله او ویل یې چي دا په افغانستان کي د زیارکښانو انقلاب دی او باید چي ملاتړ یې وسي. خاطرات اقابکف ص ۳۱۲

یوه شپه د کمونیستي ګوند د سیاسي دفتر په هغه غونډه کي چي ستالین، غلام نبي خان او په افغانستان کي د شوروي د سفارت پوځي آتشه پریماکوف برخه پکښې درلوده، فیصله وسوه چي د سره پوځ یوه ډله عسکر دې په افغاني جامو کي د پریماکوف تر قوماندې لاندي افغانستان ته حرکت وکړي. دوی باید په پټه توګه د افغانستان خاوري ته ننوزي او تر کابل پوري دې پر مخ ولاړ سي. د دې لپاره چي د دوی په مقابل کي کوم خنډ پیښ نه سي نو د دې پوځي قوې ظاهري مشري دي د غلام نبی خان سره وي.

څو هفتې وروسته یوه ورځ سهار وختي د ترمز پر سرحدي ښار باندي شوروي قواوو حمله وکړه .سرحدي ساتونکو د شوروي پر الوتکو باندي ډزي ومړې څو عسکرو له الوتکو څخه د ماشیندارانو ډزي ورباندي وکړې او ټول یې ووژل. له دې څخه وروسته یوه اته سوه کسیزه پیاده قوه، چي په تاشکند کي له تر ټولو تکړه قطعو څخه جوړه سوې وه، د افغانستان خاوري ته ننوتل. له دې قوې سره ماشینداران او توپونه ورسره وه. د مزار شریف پر لور یې حرکت وکړ او په لار کي چي یې افغاني پوځیانو مخه ونیوله هغه یې ټول له منځه یوړل. د دې قوې په مقابل کي د مزار شریف په شاوخوا کي مقاومتونه وسول خو ډیر ژر شنډ سول او د شوروی سرو عسکرو، چي افغاني جامې یې په ځان کي وې، ډیر ژر د مزار شریف د ښار کنټرول واخیست. د حملي له پیل څخه د مزار شریف تر نویل کیدلو پوري د افغانانو د تلفاتو شمیر دوو زرو تنو رسیږي. خاطرات اقابکف ص ۲۰۵-۲۰۴

محی الدین انیس هم وایی چي وروستنی مقاومت د سقاو د زوی د ریس تنظیمه له خوا وسو چي له ایبک او تاشقرغان څخه یې دوه زره تنه جمع کړي او د مزار شریف پرښاریې یرغل وکړ. خو له یوې لنډي مقابلې وروسته، سقاویانو ماته وخوړه . بحران و نجات ص ۱۹۷ خو د حیرانتیا خبره دا ده چي محی الدین انیس د سقاویانو د حکومت دا تبلیغ نه مني چي وایی د روسانو قواوو د افغانستان پرخاوره باندي حمله کړې ده او وایی هغه څوک چي را روان وو، روس نه بلکه غلام نبي خان وو. مګر په حقیقت کي د سقاویانو تنظیمیه هیات د وطن پر خاوره باندي د روسانو د حملي د آوازې په ګډولو سره یو لوی چال وواهه. ځکه چي که یې ویلي وای چي غلام نبي خان حمله کړې ده نو خلک به داسي فکر وکړي چي ورور وژنه کیږي او را غونډ به نه سي .هغه کتاب ص ۱۹۶

آقابکف وایی د سقاو د زوی مجاهدین اکثر هغه بخارایی او ترکمن مهاجرین وه چي د مزار شریف په ختیځ کي را غونډ سوي وه او د غلام نبي خان د قواوو د پرمختګ مخه یې نیوله. غلام نبي خان هم د مزار شریف او د ښار د شاوخوا خلک را غوند کړل او د سرو عسکرو سره یو ځای یې د تاشقرغان پر لور حرکت پیل کړ. د تاشقرغان سره نیژدې د دواړو قواوو ترمنځ ډیر سخت جنګ وسو. د سقاو قواوو له شپږ ساعته جګړې څخه وروسته ماته وکړه او تقریبا درې زره تنه یې ووژل سول. د غلام نبي خان او روسانو قواوو په ډیره اسانی د تاشقرغان ښار ونیوی او د خان اباد پر لور یې پرمختګ پیل کړ .خاطرات آقابکف ص ۲۰۵

محی الدین انیس وایی کله چي د مزار په باره کي د سقاو زوی ته خبر ورسیدی نو هغه د کابل د شاوخوا او کوهدامن څخه،په وچ زور، د سیدحسین په مشری، یوه قوه چي شمیر یې څلورو زرو ته رسیدی د غلام نبي خان سره د جګړې لپاره ولیږله. د ایبک په شاوخوا کي د دواړو قواوو ترمنځ یوه سخته جګړه وسوه د سقاویانو قوې ماته وکړه او سره وپاشل سوه. سید حسین د بدخشان خواته عقب نشیني وکړه. له بدخشان څخه یې څو نوري حملې هم وکړې خو ټولې ناکامي سوې. له خلکو سره دا هیله پیدا سوه چي ګوندي غلام نبي خان به هیواد وژغوري. خو له بده مرغه چي هغه ته غلام صدیق خان تلګرام واستاوه چي امان الله خان له وطنه وتلی دی ته هم ووزه. غلام نبي خان هم یوه ورځ وروسته بیرته د روسیې خاوري ته ننووت. بحران ونجات ص ص ۱۹۷-۱۹۸

اقابکف وایی، په داسي حال کي چي جنګ روان وو، مسکو ته خبر ورسیدی چي امیر امان الله خان یو ناڅاپه د سقاو له زوی سره له مبارزې څخه لاس اخیستی دی او له کندهار څخه هند ته تښتیدلی دی. په دې صورت کي زموږ د لیږل سوي قوې کار هم نیګړی پاته سو او غلام نبي خان ته هم له عقب نشینی پرته بله لاره پاته نه سوه. د سره پوځ ټولو عسکرو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسکو په امر، له جنګه لاس واخیست او دري ورځې وروسته ټول د شوروي په خاوره کې په خپلو قطعو کې ځای پر ځای سول .خو اقا بکف د شوروي د قواوو د عقب نشینی بل دلیل دا بولي چې په افغانستان کې په سفارتخانو کې او د اروپا په مطبوعاتو کې، په افغانستان کې د شوروي د قواوو د مداخلې خبره ډېره توده وه او ګې پې او ته په دې باب اطلاعات رسیدلي وه چې ټوله نړی د شوروي په مداخلې خبره سوې ده .ټولو خارجي هیوادونو، له هغې جملې څخه ایران او ترکیې، چې د شوروي اتحاد دوستان وه، د شوروي له مداخلې سره مخالفت ښودلی او په حقیقت کې دا خبره ډېره عجیبه ښکاریده چې یو کمونیستي هیواد، سلطنت ته، د یوه پاچا د بیرته رسولو لپاره فعالیت وکړي .خاطرات اقابکف ص ص ۲۰۵-۲۰۶

آقابکف وروسته لیکي چې په ماسکو کې د افغانستان مختار وزیر غلام نبي خان زموږ څخه وروسته وغوښتل چې د افغانستان په جګړه کې د نادرخان طرفداري وکړو .خارجه وزارت له هغه سره ژمنه وکړه چې که نادرخان د افغانستان په جنوب کې د انګلیسانو پر ضد سلوک اختیار کړي نو له هغه سره به معنوي مرسته وکړي .هغه کتاب ص ۲۰۷

نتیجه

د افغانستان په بیلو بیلو سیمو کې د سپه سالار محمد نادر خان جنګونه او د سقاویانو څخه د کابل د تخت نیول زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر پر پنځه لسمه پاچا سو. د نوامبر پر لومړۍ نیټه یې د سقاو زوی، د هغه ورور او د هغه یوولس تنه مهم ملګري او مشران اعدام کړل. اعلیحضرت محمد نادرشاه د اعلیحضرت امان الله خان اکثر اصلاحات تعقیب کړل او د قدرت په څلور کلنه دوره کې یې داسې پرمختګونه راوستل چې چایې انتظار نه سو کولای. د هغه د قدرت زمانه او پرمختګونه زموږ د مضمون موضوع نه ده. نادرخان د عسکرۍ په وخت کې یو لایق سپه سالار او د پاچهی په وخت کې یو هوښیار سیاستمدار وو. خو که یې د خپل استعداد او لیاقت څخه د امان الله خان سره د مخالفت کولو څخه نه بلکه د روغې کولو لپاره کار اخیستی وای ښایی د افغانستان تاریخ بل رنګ درلودلای وای. لیون پولادا په دې باره کې ډېر ښه قضاوت کوي او وایي چې که دا دواړه مشران سره یو لاس وای نو ښایی چې امان الله خان خپل تخت ژغورلی وای او نادرخان د هغه قاتل له مرمیو څخه بچ سوی وای چې د ده څلورکلني پاچهی ته یې خاتمه ورکړه .پولادا ص ص ۲۰۵-۲۰۴

داسې ښکاري چې نادرخان د دوستی تر پاللو د دښمنۍ په پاللو کې ټینګ وو .نادرخان ټول هغه کسان چې د اعلیحضرت امان الله خان په دوره کې یې اختلاف ورسره درلود او د افغانستان په خاوره کې په لاس ورغلل یو په یو یا اعدام او یا د بندیخاني شومه کړل او چې څه پاته وه نو د هغه دیکتاتور ورور سردار محمدهاشم خان یا مړه، یا تبعید، یا تیښتي ته مجبور او یا په زندانونو کې وراسته کړل.

اعلیحضرت امان الله خان له خپل ملت سره د یوه مهربان پلار او یوه خواږه ورور په څیر مینه درلوده. له هیواد سره د هغه عشق یوازې د شعر په ژبه افاده کېدلای سي. هغه په هیواد کې ټول اوسیدونکي خلک افغان بلل. د افغانستان خلکو د څه باندې یوې پیړۍ استبداد، داخلي جنګونو او انارشیو څخه وروسته هغه ته ضرورت درلود. که هغه په قدرت کې پاته سوی وای افغانستان ښایی د وروستیو څه باندې دریو لسیزو ناخوالي لیدلي نه وای.

په افغانستان کې، د امان الله خان په مقابل کې ټولې ستونزې د هغه د اصلاحاتو سره د ملایانو، حضرتانو، پیرانو او د زړو فکرونو د څښتنو سردارانو د اختلاف له امله را پیدا سوې. هغه ته په کار وه چې د خپلو اصلاحاتو څخه یې دفاع کړې وای. دفاع په دفاعي توان کېدلای سوای او هغه توان ته ده لازمه توجه ونه کړه. ویل کیږي چې هغه باید خپل پوځ تقویه کړی او بیا یې د اصلاحاتو پروګرام وړاندې کړی وای. دا خبره ډېره پرځای ده ، مګر کله چې موږ ګورو چې د سقاو د لښکرو مخه د حربي ښوونځي اته لس تنه تر سر تیر شاګردان را ګرځولای او، د لنډ وخت لپاره، د ارګ او کابل د سقوط مخه نیولای سي نو ویلای سو چې یوازې پوځې کمزورۍ د امان الله خان ملا نه ده ماته کړې بلکه د افغانستان د خلکو او خاورې له دښمنانو سره د ارادې کمزوري او د نیژدې ملګرو نامردي د هغه د سلطنت ډېر مهم عامل سو. امان الله خان په تبعید کې د خپلو ویناوو په ترڅ کې دې خبرې ته څو ځله اشاره کړې ده چې هغه پوځې شکستونو نه بلکه د نیژدې مامورینو او مقاماتو نامردیو او خیانتونو د تخت پرېښودلو ته مجبور کړ. پولادا ص ۲۰۶

د اعلیحصرت امان الله خان د سقوط او له هیواد څخه د وتلو علتونه به ډېرزيات وي. خو څرنګه چې نه له بیکارۍ څخه د خلکو شکایتونو، نه د لوږې د لاسه د خلکو ښورښتونو، نه د رشوت خورو او فاسدو مامورینو د لاسه د خلکو بغاوتونو او نه د ملایانو او پیرانو تبلیغاتو هغه ته ماته ورکړې، بلکه د جنګ په میدانونو کې یې، چې ښایی د ټولو پورتنیو علتونو په نتیجه کې پیل سوي وي، ماته خوړلې ده نو څکه موږ وایو چې پوځې کمزوري د هغه د ماتیدلو اصلي علت سو. که له هرې حادثې سره د مقابلې لپاره جلا جلا قوتونه موجود وای ښایی خبره دونه ژر خرابه سوې نه وای. سر پرسی سایکس وایی د تاریخ په محکمه کې هغه څکه محکوم دی چې پر افغانستان باندې د سقاو د زوی مصیبت ده نازل کړ .خو په دفاع کې یې ښایی دا وویل سي چې د هغه ډېر زيات اصلاحات چې ده خپل تخت ورباندې بایلود لازم او ګټور وه او په اینده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

به کرار کرار عملي سي .سایکس ص ۳۱۷
ځیني مورخین په دي عقیده دي چي امان الله خان باید لومړی خپله ټولنه ښه په غور کتلي او پیژندلي وای. او وروسته یي د خپلو ژورو او هر اړخیزو اصلاحاتو عملي کولو ته ملا تړلي وای. هغه باید دا معلومه کړي وای چي په هغه قبایلي سستم کي چي د ده نیکه امیر عبدالرحمن خان، د مرکزي حکومت د ټینګولو په منظور، ګوزار ورکړی وو ځوموره زور پاته دی. اعلیحضرت امان الله خان باید د اصلاحاتو او د پوځ د غښتلي کولو او د هغه په زور د قبایلو د احتمالي مقاومت د ماتولو کارونه په یوه ځل او یو ځای نه وای پیل کړي. دواړه کاره کول هغه ته ممکن نه وه. د هغه نیژدي پوځي سلاکار سپه سالار محمد نادر خان هغه ته تر هر څه مخکي د پوځ د غښتلي کولو او ښه روزلو مشوره ورکړی وه .پولادا ص ص ۲۷۳ ــ ۲۷۴ دغه راز افغانستان په وچه کي راګیر نیستمن هیواد دی .امان الله خان په داسي شرایطو کي ښو ګاونډیانو ته اړتیا درلوده چي د تنګسي په وخت کي د هغه له دښمنانو سره مرسته ونه کړي او که له ده سره خواخوږي نه کوي نو لږ ترلږه بیطرفه خو پاته سي. امان الله خان له یوې خوا د برتانوي هند پر ضد، چي د خپل وخت تر ټولو لوی استعماري طاقت وو، تبلغیات کول او په وچ زور به یې د هغو دښمني را پاروله . اعلیحضرت امان الله خان په ازادو قبایلو کي پیسي ویشلي او له برتانیې سره دا اندیښنه وه چي دا پیسي له شوروي اتحاد څخه راځي. پولادا ص ص ۲۴۷-۲۴۶ برتانوي هند به هم په خپل وار دننه په دربارکي د ناراضی عناصرو سره تماسونه ټینګول او چي څه وخت وروسته د امان الله پر ضد په ټول هیواد کي د بغاوت اورونه بل سول نو د هغه مخالفو ملایانو او پیرانو ته یې د برتانوي هند په خاوره کي د ازادو تبلیغاتو او پروپاګندونو او په قبایلو کي د ورانکاریو د کولو زمینه برابره کړه.
کله چي امان الله خان د کندهار څخه د کابل د بیرته نیولو دپاره پوځي عملیات پیل کړل او ځان یې تر غزني پوري ورساوه. هلته یې د غلجیو له قبایلي خلکو څخه ګیله وکړه چي ولي د ده د حکومت پر ضد جنګیږی. هغوی ورته وویل چي ستا دښمنان دوه تنه دی . یو د سقاو زوی او بل پیرصاحب. شیرآغا د غلجي قبایلو پیر صاحب وو چي لکه بد شګون په ډیره چټکی د هند له لوري د غزني پر لور روان وو او په لار کي یې خپل غلجي مریدان پر امان الله خان باندي حملو ته تشویقول . شیراغا او د هغه سره ملګرو ملایانو تبلیغ کاوه چي د کابل تخت د سقاو د زوی په لاس کي دی. نو په دې صورت کی امان الله یاغي دی. سټیوارټ ص ص ۵۵۶-۵۵۷

اعلیحضرت امان الله خان ، پر دي برسیره، له خپل شمالي ګاونډي شوروي اتحاد سره هم ښې اړیکي نه درلودلي او حتی د پاچهي په لومړیو کلونو کي یې ډیر سخت مخالفتونه ورسره پیدا سول. امان الله خان ښایی غوښتل چي په سیمه کي د ټولو او یا ډیرو اسلامی قومونو او هیوادونو مشري وکړي. د هند د خلافت ګوند د وخته لا فیصله کړې وه چي، د عثماني امپراطوری د سقوط څخه وروسته به، د خلافت چینه ده ته ور اغوندي. ځوان اعلیحضرت به دغه راز فیصلو حتما مغرور کړی او د اسلامي نړۍ، یا لږترلږه د ګاونډیو اسلامی هیوادونو، د مشرۍ آرزو به یې ورپیدا کړې وي.
اعلیحضرت امان الله خان، لکه څرنګه چي یې په ازادو قبایلو کي د انګریزانو پر ضد تبلیغات کول، د شوروي اتحاد په اسیایی هیوادونو کي یې هم باسماچیانو(د شوروي رژیم مخالفو وسله والو جنګیالیو) ته مرستي ور پیل کړې. حتی د جنګ وزیر نادر خان یې، د فرغاني له یاغیانو سره د نیژدي تماس ټینګولو لپاره قطغن ته واستاوه. خپل نور عالي رتبه مقامات یې، د همدغه مطلب لپاره، مزار شریف او هرات ته ولیږل. ادمک ص ص ۷۰-۷۱
امان الله خان په مرکزي اسیا کي د خپل نفوذ د زیاتولو لپاره له بخارا سره ډیلوماتیک اړیکي ټینګ کړل. په ترکستان کي یي د شوروي د مخالفینو د مقاومت له مشرانو سره تماسونه ټینګ کړل او وسلي او جنګیالي یي ورلیږل .ګریګوریان ص ۲۳۵
شوروي اتحاد د افغانستان د دغه راز مداخلو او غیر دوستانه سلوک له امله په ماسکو کي د افغانستان سفیر غلام نبي خان چرخي ته خپل احتجاج واستاوه او افغانستان ته یې اخطار ورکړی چي باید له دغه راز اعمالو څخه یا لاس واخلي او یا به یې دغه راز مداخلي ښه عواقب ونه لري .ادمک ص ۷۱
که څه هم چي افغانستان شوروي اتحاد ته اطمینان ورکړ چي د هغه هیواد په داخلي چارو کي به مداخله نه کوي او په عمل کي یې هم د شوروي اتحاد باور تر لاسه کړ او اړیکي بیرته دوستانه سوې خو داسي ښکاري چي افغانستان یو ځل بیا د آمو په سیند کي د ینګي قلا په ټاپو کي هغو تقریبا زرو تنو اوزبکو ته ځای ورکړی وو چي د شوروي اتحاد څخه تښتیدلي او هغه ټاپو ته ورغلي وه. اوزبکو یاغیانو له هغه ځایه څخه د شوروي حکومت پر ضد پوځي عملیات کول او شوروي قواوو هغه ټاپو د کال ۱۹۲۵د ډسامبر په میاشت کی اشغال کړ. د افغانستان حکومت پر خپله خاوره باندي دا تیری ونه زغامه او اعلان یې وکړ چي د هغه هیواد پر پاکه خاوره باندي شوروي قواوو تیری کړی دی. امان الله خان د شمال لوري ته د پوځي قواوو د لیږلو امر وکړ. خو شوروي قواوو په هغه ټاپو کي د یاغیانو قواوي دړي وړي کړې او نور یې دا کوچنۍ ټاپو په دې نه ارزاوه چي د دواړو هیوادونو ترمنځ اړیکي وربانديِ خړ پړ سي او په لوی لاس ځانته یو بین المللی ډیپلوماتیک جنجال پیدا کړي. شوروی قواوي د ۱۹۲۶ کال د فبروري په میاشت کي بیرته پر شا سوې او د دواړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیوادونو ترمنځ د دوستی د موافقې په نتیجه کي هغه ټاپو د افغانستان خاوره وګڼله سوه. که څه هم چي دا جنجالونه به پر خپل وخت فیصله سوي وي خو بیا هم د د ګاونډیو هیوادونو په تاریخ کي یو فصل دی او لږ ترلږه په یوه ټاکلي وخت کی به یې د ګاونډیانو ترمنځ زړه بداوی او په اینده کي بدبیني پیدا کړې وي.

اعلیحضرت امان الله خان په ډیره ځوانۍ کي قدرت ته ورسیدی. هغه نه تجربه او نه مطالعه درلوده. به یوه وروسته پاته ټولنه کي زیږیدلی او لوی سوی وو. د بهرنۍ نړۍ او د هغې د پرمختګونو په باره کي یې یوازي کیسې اوریدلي وي. پر خپلي خاوري او خلکو مین وو او له ترقۍ او پرمختګ سره یې لیونۍ مینه درلوده. هغه په هره برخه کي پرمختګ غوښتۍ خو د پرمختګ په لارو چارو نه پوهیدی. هغه ته په هیواد کي د اصلاحاتو د ښمنان ور معلوم وه، او یا ښایی د خوست د پاڅون څخه وروسته ښه ورته څرګند سوي وي، خو د اصلاحاتو د دښمنانو سره د مبارزې، د هغوی د کرارولو او یا له منځه وړلو چل نه ورتلی .امان الله خان د قبایلو سره د ګوزارې کولو او د هغوی د مقاومت د روحیې د ماتولو څخه نیولې په اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي ساحو کي د اصلاحاتو راوستلو او پوځ د روزلو پوري په هره ساحه کي ښو مشورو او ښو سلاکارانو ته ضرورت درلود. خو هغه یو پاچا وو. د هغه فیصله چا نه سوه ماتولای او خبره یې آخري خبره وه. د پاچاهانو، معمولا، هغه مشورې خوښي وي چي د دوی پرزړه جوړي وي. هوښیار او صادق خلک خپلو مشرانو او پاچاهانو ته غلطي مشورې نه سي ورکولای او کله چي د پاچا له بیځایه نقشو سره مخالفت وکړي او یا سم سر ورسره ونه ښوروي نو خپل مقامات له لاسه ورکوي او له نظره لویږی. د هغوی ځای معمولا هغه غوړه مالان، نالایق او ابن الوقت کسان نیسی چي د پاچا د خوښي سره سم مشورې ورکوي. له دغه ځایه څخه د پاچاهانو تباهي پیل کیږي.

اعلیحضرت امان الله خان ته خپلو نیژدې هوښیارو سلاکارانو او مشروطه غوښتونکو مشوره ورکړې وه چي په یوه مشروطه نظام کي د صدراعظم او پارلمان درلودل حتمي دي. ځکه نو هغه د ارو پا له سفر څخه د راستنیدلو نه وروسته د اکټوبر پر پنځمه نیټه په خپله څلورمه وینا کي وویل چي ما د صدارت د مقام لپاره شیراحمد خان خوښ کړی وو او هغه ته مي د کابینې د جوړولو هدایت ورکړی وو.خو څرنګه چي مهم کسان ل هغه سره همکاری کولو ته حاضر نه دي نو ما فیصله وکړه چي تر څو پوري نوی پارلمان را غونډیږي نو د صدارت چاري به پخپله پ مخ بیایم. ځکه چي یوازي زه کولای سم چي د انقلابي اصلاحاتو کارونه پر مخ بوزم. زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم چي د ټولني د ژوند په هره مرحله کي یو انقلاب راولم. هر هغه مامور چي نه غواړي زما سره د زړه له کومي همکاري وکړي باید استعفی وکړي. د کابل د ګمرک ریس عبدالرحمن خان لودین پورته سو او خپله استعفی یې وړاندي کړه .ادمک ص ۱۳۷ په دې توګه په یوه او بل ډول او په یوه او بله مرحله کي د امان الله خان د کار او صادق ملګري ورڅخه بیل سول او میدان هغو کسانو ته پاته سو چي هیواد یې بالاخره د اغتشاش لمني ته وغورځاوه.

اعلیحضرت امان الله خان ته له خپل پلار څخه په خزانه کي ۱۵۰ میلیونه روپۍ پاته سوې. دا دونه پیسې وې چي که، د منظمو کلنیو عایداتو سره یو ځای، سمي لګول سوي وای نو تقریبا د هرڅه لپاره یې بس وې. خو امان الله خان هغه پیسې د ښایستو قصرونو په ابادولو، چي د هغوی د جوړولو لپاره مهندسان یې زیاتره له بهر څخه راغوښتل، په ډیرو زیاتو هیوادونو کي د سفارتخانو په پرانیستلو، چي ډیر زیات لګښتونه یې غوښتل او زیاترو سفارتخانو ته اصلا ضرورت هم نه وو، د الوتکو په رانیولو، بهر ته د محصلینو په لیږلو او ماشینونو په رانیولو او له بهر څخه د انجنیرانو او ډاکټرانو په استخدامولو ولګولې. افغانستان دې ټولو شیانو ته ضرورت درلود. امان الله خان دغه ضرورت احساس کړی وو، خو په داسي هیواد کي چي هر څه ته ضرورت لري نو د هر ضرورت د لیري کولو لپاره جلا او پروخت ګام پورته کول په کار دی. محمد نادرخان وایی د کابل په لارو کوڅو کي هره ورځ په لس هاوو خارجي ډاکټران او انجنیران دې خوا ها خوا ګرځیدل او هیڅ کار یې نه درلود. د انجنیرانو لپاره نه پروګرام وو، نه پلانونه وه چي دوی کار وربانديي وکړي او نه سامان وو چي دوی د کار کولو په وخت کي هغه استعمال کړي. په ښوونه او روزنه بې خرته پیسې لګیدلې او پیسې لکه اوبه داسي رواني وې. ضمنا پوځ او د پوځ لګښتونه به خطرناکه ډول کم سول او دولت نه سو کولای چي په ولایاتو کي د ناکراریو د مخنیوي لپاره کار ورڅخه واخلي .ادمک ص ۸۷

د ډیلي میل خبریال رانلډ وایلډ چي د اعلیحضرت امان الله خان د پاچهی په وروستیو شپو ورځو کي کابل ته تللی وو وایی چي یوه بهرني سړي سلام رته وکړ ویل یې زه سیګنور پیري یم. په انګلیسي ژبه خبري کوم. زه دلته د بی سیم انجنیر یم او د افغانستان د حکومت لپاره کار کوم. خو دلته بی سیم نسته .وایلډ ص ۱۴۸

د امان الله خان ورور کبیر، چي د روغتیا وزیرو، د ملکي روغتون جرمني آمر ته وویل چي په روغتون کي باید د ایکس رې ماشین ودرول سي. هغه ورته وویل چي د ایکس رې ماشین دونه زیاته بیه نه لري و خو د هغه چلول ډیري زیاتي پیسې غواړي او هغه پیسې په نورو ځایونو کي باید ولګولي سي. کبیر ورته وویل چي د ماشین د چلولو لګښت نسته. ځکه چي له هغه څخه کار نه اخیستل کیږي. خو موږ باید دا وویلای سو چي په کابل کي د ایکس رې ماشین لرو. د امان الله خان ایراني سکرټر هغه ماشین د کبیر تر پیشنهاد کړي قیمت لس چنده ارزانه واخیست. کبیر بې آبه سو او استعفی یې وکړه .سټیوارټ ص ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

امان الله خان، د ده په اصطلاح یوه انقلابي پاچا په حیث، د خپلو اصلاحاتو پر داسي اړخونو د لیونتوب تر سرحده ټینګار وکړ چي د افغانستان د وروسته پاته ټولني لپاره یې منل تقریبا غیر ممکن وه. هغه د چادرۍ سره د تعصب ترسرحده مخالفت وکړ او یوه ورځ یې په کابل کي په عمومي باغ کي یوه ښځه په چادري کي ولیده. په زوره یې ورباندي چیغه کړه چي د دې چادرۍ سره دلته څه کوې. پخپله ورغی د ښځي څخه یې چادري لیري کړه او اور یې ورته واچاوه .ښځه مجبوره سوه چي لوڅ مخ خپل کورته ولاړه سي. بله ورځ یې یو بل سړی ولیدی چي بګړۍ یې تړلې وه او اوږدې ماتې یې پرې ایښي وې. هغه یې پخپله ونیوی. د سلماني دوکان ته یې بوت. ماتې یې ور وخریلې او رخصت یې کړ .سټیوارټ ص ۳۷۸

که دا کیسې، چي په ځینو غربي کتابونو کی یې رپوټ ورکړه سوی دی، ومنو نو ویلای سو چي امان الله خان د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو کي د انقلابیګرۍ څخه نه بلکه د لیونتوب څخه کار اخیستی دی.

د کندهار ملایانو یوازي له دې کبله د امان الله خان د کفر فتوا صادره کړه چي د خپلي ښځي مخ یې لوڅ کړی وو. دا فتوا به حتما د مامورینو او وروسته د ده د سلاکارانو تر غوږونو رسیدلې وي. که ده خواخوږي سلاکاران درلودلای نو حتما به یې د کندهار د خلکو دغه سخت عکس العمل ته متوجه کړی وای او ښایی چي په نتیجه کي هغه د خپل جدیت څخه لاس اخیستی او یو څه نرم سوی وای. خو له بده مرغه چي نامردو او غوړه مالو ملګرو امان الله خان ته په هیڅ برخه کي داسي خبره نه کوله چي ښایی ده به یې اوریدل نه غوښتل.

مأخذونه

۱ :محی الدین انیس :بحران ونجات طبع دوم ۱۳۷۸ مرکز نشراتي میوند

۲ :عبدالحی حبیبي : جنبش مشروطیت در افغنستان چاپ ۱۹۸۵

۳ :میرمحمد صدیق فرهنګ :افغانستان در پنج قرن اخیر جلد دوم چاپ ۱۹۸۸

۴ :عبدالحق مجددي : افغانستان از امیر کبیر تا رهبر کبیر(حقیقت التواریخ)چاپ اول ۱۹۹۹

۵ :خاطرات آقا بکف ترجمه دکتر حسین ابوترابیان :چاپ اول تهران ۱۹۷۸

۶ :محمد ابراهیم عطایی :د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه دریم چاپ ۲۰۰۴ میوند خپرندویه ټولنه

۷ :میر غلام محمد غبار : افغانستان در مسیر تاریخ چاپ اول ۱۹۶۷ کابل

۸ :اعلیحضرت امان الله خان: حاکمیت قانون در افغانستان.

د هغو یاد داشتونو مجموعه ده چي اعلیحضرت امان الله خان کندهار ته، په کال ۱۹۲۵ کي، د خپل سفر په ترڅ کي او له سفر څخه وروسته ترتیب او چاپ کړي دي.

۹ :برهان الدین کشککي :نادر افغان: چاپ مطبعه سنګي ریاست عمومي مطابع کابل، ۱۳۱۰ هجري شمسي

۱۰ :مارشال شاه ولي خان فاتح کابل: یاداشت های من .چاپ پنجم

11 :Vartan Gregorian : The Emergence of Modern Afghanistan 1969 Stanford University Press.

9: Rhea Tally Stewart : Fire in Afghanistan1973

12: Ronald Wild: Amanullah Ex- King of Afghanistan Third Edition 1983

13: Ludwig W. Adamec: Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century 1974 University of Arizona Press

12: Louis Dupree: Afghanistan 1980 Edition

14: W.K Fraser-Tytler: Afghanistan A study of Political Developments in Central and Southern Asia 1967

15:Leon B. Poullada: Reform and Rebellion in Afghanistan 1973 Cornell University

16 😛ercy Sykes: A History of Afghanistan 1940

17 :Mohammad Ali: Progressive Afghanistan 1933 Kabul

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library